

U63167.

ite - ARMUUGHAN - E - H15A A2 .

water - Sheikh Mohel. Gqbad .

ishla - Uadu Acaeleny (Lalwae) .

akus - 1938 .

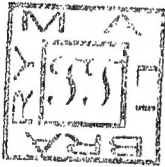
Pages - 270

Subjects - Uadu Adas Sharpei - Mujma Kalam.

ارمنغان حجاز

اقبال

ارمنغان حجاز

اقبال

جملہ حقوق محفوظ
بقی جاوید اقبال خلف الصدق علامہ اکبر محمد اقبال علیہ الرحمۃ

۶۳۱۶۷
www.malibrary.com

۱۶۸

نومبر ۱۹۳۸ء

پانچ ہزار

طبع اول

تعداد

M.A. LIBRARY, A.M.U.

U63167

CHECKED

23.5.02

12

فہرست مضامین

حصہ اول

ارمغانِ حجاز

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۳	حضورِ حق	۱
۲۷	حضورِ رسالت	۲
	حضورِ ملت	۳
۸۹	(۱) بحق دل بند و راہِ مصطفیٰ رَو	
۹۵	(۲) نحوی	
۹۷	(۳) انا الحق	
۱۰۰	(۴) صوفی و ملا	

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۱۰۴	(۵) رومی	
۱۰۹	(۶) پیام فاروق	
۱۱۴	(۷) شعرائے عرب	
۱۱۹	(۸) اے فرزندِ صحرا	
۱۲۱	(۹) توجہ دانی کہ دیں گے دسوار سے باشد	
۱۲۶	(۱۰) خلافت و ملوکیت	
۱۲۸	(۱۱) ترک عثمانی	
۱۳۰	(۱۲) دخترانِ ملت	
۱۳۲	(۱۳) عصرِ حاضر	
۱۳۶	(۱۴) برہمن	
۱۳۸	(۱۵) تسلیم	
۱۴۵	(۱۶) تلاشِ رزق	
۱۴۶	(۱۷) نہنگ با بچہ بخشش	
۱۴۷	(۱۸) خاتمہ	

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
	حضورِ عالمِ انسانی	۴
۱۵۱	(۱) تہبید	
۱۶۶	(۲) دل	
۱۷۲	(۳) خودی	
۱۷۵	(۴) جبر و اختیار	
۱۷۶	(۵) موت	
۱۷۷	(۶) بگو ابلیس را	
۱۸۰	(۷) ابلیس خاکی و ابلیس تاری	
۱۸۷	بہ یارانِ طریق	۵

حصہ دوم

اردو نظمیں

ابلیس کی مجلسِ شوریٰ

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۲۲۹	بڑھے بلوچ کی نصیحت بیٹے کو	۲
۲۳۱	تصویر و تصور	۳
۲۳۲	عالیم برنج	۴
۲۴۰	معزول شہنشاہ	۵
۲۴۱	دوزخی کی مناجات	۶
۲۴۲	مسعود مرحوم	۷
۲۴۷	آوار غیب	۸
۲۴۹	رباعیات	۹
۲۵۶	ملا زادہ شیخ لولابی کشمیری کا بیاض	۱۰
۲۷۷	سر اکبر حیدری صدر اعظم حیدر آباد دکن کے نام	۱۱
۲۷۸	حسین احمد	۱۲
۲۷۹	حضرت انسان	۱۳

SABIRA ZAIDI
COLLECTION

حضورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے ننگیرو
دل او پندِ یاراں کم پذیرید
بہ آہے سوزِ کُناشِ سینہ بکشاے
زیک آہشِ غمِ صد سالہ میرا

بسم الله الرحمن الرحيم

حضور حق

ا

دل ما بیدار برودند و فرستند

مثال شعاع افروزند و فرستند

بیایک لحظه با عالم در آمیزند

که خاصان داده ما خوردند و فرستند

○
 سخن یافت از بود و نبودم
 من از تجلت لب خود کم کشودم
 سجود زنده مردان می شناسی
 عیار کار من گیر از سجودم!

○
 دل من در کشادچون و چند است
 نگاهش از مه و پروین بلند است
 بده ویرانه در دوزخ اُورا
 که این کافر بے خلوت پسند است!

○
 چہ شور است این کہ در آب و گل افتا
 ز یک دل عشق رصہ شکل افتا
 قرار یک نفس بر من حرام است
 بن رحمے کہ کارم بادل افتا

○
 جہاں از خود بڑا آوردہ کیست؟
 جہاں جلوہ بے پردہ کیست؟
 مرا گوئی کہ از شیطان حذر کن
 بگو با من کہ او پروردہ کیست؟

۲
 دل بے قیدِ من در تیرِ سچ و نابلست
 نصیبِ من غمِ بے باخِ طابست
 دلِ ابلِیس ہم نتوانم آزد
 گناہِ گاہِ گاہِ من صوابست

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا مَّ عَمْدُ
 وَكَانَ الْكَاسُ مَجْرَاهَا الْيَمِينَا
 اگراہن است رسمِ دوستداری
 بدیوِ اِحْسَمِ زَن جامِ وینا

۵ اشارات: صَبْنَتِ الْكَاسِ الخ۔ پتھر عروا بن کلثوم کا ہے جو زمانہ جاہلیت کے شعرا میں سے تھا۔
 شاعر اپنی معشوقہ ام عمرو کی نافرمانی کی شکایت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں پیالہ شراب سے محروم کر دیا حالانکہ باری دائیں طرف بھیجے والوں کی تھی۔

بخود پیچیدگیاں در دل اسیرند
 ہمہ درد اند و درماں ناپذیرند
 سجد و ازماچہ میخواستی کہ شایان
 خراجے از دہ ویراں نگہ گیرند

روم را ہے کہ اورا منترے نسبت
 از اں تیغے کہ ریزم حاصلے نسبت
 من از غم ہا نمی ترسم ولیکن
 مدہ آں غم کہ شایان دلے نسبت

○

مے من از تنک جاماں نگہ دار
 شراب پختہ از خاماں نگہ دار
 شر از نیستانے دور تر بہ
 بخا صاں بخش و از عا ماں نگہ دار!

○

ترا این کشکش اندر طلب نیست
 ترا ایں درد و داغ و تاب و تنبہ نیست
 ازاں از لامکاں بگرختہ من
 کہ آں جانا لہ لائے نیم شب نیست

زمین ہنگامہ وہ ایں جہاں را
 دگر گوں کن زمین و آسماں را
 ز خاکِ ما دگر آدم بر آئینہ
 بخش ایں بندہ سود و زیاں را

جہاں تیرہ تر با آفتابے
 صواب و سدا پانا صوابے
 ندانم تا کجا ویرانہ را
 وہی از خونِ آدم رنگ و آبے

○

غلامِ حسنِ رضا سے تو بخویم
 جزاں را ہے کہ فرمودی نہ پویم
 ویکن گریہ این ناداں بگوئی
 خرے را است تازی گو، نہ گویم !

۳

ولے در سینہ دارم بے شریے
 نہ سوزے در کفِ خاکم نہ توریے
 بجیرا من کہ بن بارِ دوش است
 ثوابِ این نسا زبے حضورے !

○
 چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن این سخن را
 مرنج از من کہ از بے مہرئی تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

○
 مسلمانے کہ در بندِ فرنگ است
 دلش در دستِ آساں نیاید
 ز سیمائے کہ سو دم بردِ غمِ پیر
 سجودِ ۴ بوزد و سگماں نیاید

نخواہم میں جہان و آں جہاں را
مرا میں بس کہ دانم رمزِ جہاں را
سجودے وہ کہ از سوز و سُورِش
بوجد آرم زمین و آسماں را

چہ نخواستی از میں مروتِ آسائے
بہر بادے کہ آمد رفتم از جہائے
سحر جاوید را در سجدہ دیدم
بہ بخش چہرہ شامم بیاریاے

۴۲
 بہ آں قوم از تو می خواہم کشادے
 فقہش بے یقینے، کم سوادے
 بسے نا دیدنی را دیدہ ام من
 مراے کاشکے مادر نہ زادے

○
 نگاہ تو عتاب کو دتا چند
 بتان حاضر و موجود تا چند
 درین تختانہ اولاد برہا، ہم
 نمک پروردہ نمود تا چند!

۵ اشارات: مراے کاشکے الخ۔ یہ مصرع سعدی کا ہے۔

○
 سرورِ فتنہ باز آید کہ ناید؟
 نسیم از حجب باز آید کہ ناید؟
 سر آمد روزگار این فقیسے
 و گمہ دانائے راز آید کہ ناید؟

○
 اگر می آید آں دانائے رازے
 بدہ اورا نوائے دل گدازے
 ضمیر امتاں را می کتد پاک
 کلیمے یا تنگیے نے نوازے

○
 متاعِ منِ دلِ درد آشنایست
 نصیبِ منِ فغانِ نارِ ساسست
 بخاکِ مرقدِ من لاله خوشتر
 که هم خاموش و هم خونین فاسست

۵
 دل از دستِ کسے برون نداند
 غم اندر سینه پرورِ دن نداند
 دمِ خود را دمیدی اندر آن خاک
 که غیر از خوردن و مَرَدَن نداند!

دلِ ما از کُنارِ ما میسِده
 بصورتِ مانده و محسنی ندیده
 زما آن رائدۀ درگاهِ خوشتر
 حقِ او را دیده و ما را شنیده

ندانند تجرّیلِ این ماسے و هورا
 که نشناستیم حاتمِ جستجورا!
 بپرس از بندۀ بیچارۀ خویش
 که داند نیشِ و نویشِ آرزورا!

○
 شبِ این نغمین آراستم من
 چو مہ از گردش خود کاستم من
 حکایت از تغافل ہائے تورفت
 ولیکن از میان بخاستم من

○
 چنین دور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جہرِ لیلی میں رادل خراشد
 چہ خوش دیرے بنا کردند آنجا
 پرستد مومن و کافر تراشد

۴

عطا کن شور و رمی، سوزِ خسرو
 عطا کن صدق و اخلاص سنائی
 چنان بایندگی در ستم من
 نه گیرم گهر مرا بخشی حنائی

۵

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است
 ز کارش جبریل اندر خروش است
 بی نقش و گزلفت به ریم
 که این ملت جهان را بار ووش است

○
 وگرفت که کار سے پیش گیرد
 وگرفت که نوش از پیش گیرد
 نگر دو بایکے عالم رضا مند
 دو عالم را بہ دوش خویش گیرد

○
 وگرفتے کہ ذکرِ لا الہش
 بر آرد از دل شب صبح گاہش
 شناسد منہش را آفتابے
 کہ ز یک کہکشان و بد ز آہش

۸

جہانِ ناست در دستِ خصمِ چند
 کسانِ او بہ بتِ ناکسے چند
 ہنرور در میانِ کارِ گاہاں
 کشد خود را ہمیشہ کر گسے چند

○

مریدِے فاقہ مستی گفت با شیخ
 کہ بزواںِ رازِ حالِ ما خبر نیست
 بہ مانزد یک ترازو شہِ رگِ ماست
 ولیکن از شکمِ نزدیکِ تر نیست!

۹

دگرگوں کشور بند وستان است
 دگرگوں آں زمین و آسمان است
 مجو از مانم از خچر بگانه
 غلامان را صف آرائی گران است!

○

ز محکومی مسلمان خود فروش است
 گرفتار طلسم چشم و گوش است
 ز محکومی رگائ تن چنان مست
 که مار را شرع و آئین با فروش است!

۱۰

یکے اندازہ کن سود و زیاں را
 چو جنت جاودانی کن جہاں را!
 نمی بینی کہ ما خاکِ نہسداں
 چہ خوش آراستیم این خاکِ داس را!

○

تومی دانی حیاتِ جاوداں حلست
 نمی دانی کہ مرگِ ناگہاں حلست!
 ز اوقاتِ تو یک دم کم نہ گردد
 اگر من جاوداں باشم زیاں حلست؟

۱۱

بہ پایاں چوں رسد ایں عالم پیر
 شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر
 مکن رسوا حضورِ نحو جبہ مارا
 حسابِ من چشمِ او نہاں گیر

○

بدنِ اماند و جانم در تگِ پوست
 سوئے شہرے کہ بطنِ در درہِ اوست
 تو باش ایں جا و با خاصاں بیامیز
 کہ من دارم ہوائے منزلِ دوست

حضور رسالت

ادبگانه‌سیت زیر آسمان از عرش نازک تر

نفس گم کرده می آید چنیسید^{رحم} و بانیزید^{رحم} اینجا

عزت بخاری

حضور رسالت

”الایامیگی خمیہ فرول
 کہ پیش آہنگ بیڑ شذر منزل“
 خرد از راندن محمل فروماند
 زمام خویش دادم در کف دل!

اشارات: الایامیگی الخ۔ منوچہری کا شعر ہے

خمیگی۔ خمیہ شیش

فرول۔ چھوڑ دے

پیش آہنگ۔ شخص جو رہنمائی کی غرض سے قافلے کے آگے آگے چلتا ہے

نگاہے داشتتم بر جوهرِ دل
 تپیدیم آرمیدم در برِ دل
 رسیدم از هوائے قریب و شتر
 ببادِ دشت واکردم درِ دل!

ندانم دلِ شہیدِ جلوئے کیست
 نصیبِ او قرارِ یک نفسِ نیست
 بصرِ ابدش افسرہ تر گشت
 کنارِ انجوسے زارِ بکسیت

مپس از کاروان جلوه مستان
 ز اسباب جهان برکنده دستان
 بجان نشان ز آواز جرس شور
 چو از موج نیمه دریتان!

بایں پیری ره تیرب گزفتم
 نوا خواں از سرور عاشقانه
 چو آن مرغی که در صحرای سحرشام
 کشاید پر پیشت که آشیانه

۲
 گناه عشق و مستی عام کردند
 و سیلِ نخبگان را خام کردند
 با هینگِ حجازی می سیرایم
 و خستیس با ده کاندِ رجام کردند

○
 چه پرسی از مقاماتِ نوایم
 ندیمای کم شناسند از کجایم
 کشادم رختِ خود را اندرین دشت
 که اندر خلوتش تنها سیرایم

۳

سحر باناقہ گفت ہم نرم تر رو
 کہ را کب خستہ و بیمار و پیر است
 قدم ستانہ زد چندان کہ گوئی
 پیش ریگ این صحرا حیر است

○

ہمارے سارباں اور انشاید
 کہ جان او چو جان مابصیر است
 من از موج خروش می شناسم
 چو من اندر اسیم لاسیر است

○
 نغمہ اشک است در چشم سیاهش
 دلم سوزد ز آہ صبح گاہش
 ہماں مے کو ضمیم را برا فروخت
 پیالے ریزد از موج نگاہش !

۴

چہ خوش صحر کہ دروے کاڑاں ہا
 درودے خواند و محفل براند
 بہ ریگِ گرم او آور سجودے
 جبیں را سوزتا داغے بماندا

○
 چہ خوش صحر کہ شامش صبح خندا ست
 شبش کوتاہ و روز او بلند است
 قدم اے راہرو آہستہ تہ نہ
 چو ماہر ذرّہ او دردمندا ست

۵
 امیر کارواں آں اعجمی کیست؟
 سردار و باہنگ بخت
 زند آں نعمت کز سیرانی او
 خاک دل دریا یا نئے ان کیست!

مقامِ عشق وستی منزلِ اوست
 چه آتشِ ها که در آبِ و گلِ اوست
 نوائے اوبه هر دل سازگار است
 که در هر سینه فاشه از دلِ اوست

۶

نغمِ پنهان که بے گفتن عیان است
 چو آید بر زباں یک دستان است
 رہے پر پیچ و راہی خسته و زار
 چرخشِ مُرده و شبِ میان است

○

بہ راغاں لالہ رُسست از نو بہاراں
 بصرِ انجمہ گستر وندیداراں
 مرا تنہا نشستن خوشتر آید
 کس را بجوئے کوہساراں

۷

گئے شعرِ سرائی را بخوانم
 گئے جامی زندا شس بجانم
 ندانم کہ چہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نغمہ ہائے ساربانم

○
 غم را ہی نشاط آمیز تر کن
 فغانش را جنوں انگیز تر کن
 بگیر اے سارباں راہ درازے
 مرا سوزِ جدائی تیز تر کن!

۸
 بیایے نفیس باہم بنا لیم
 من و تو کشتہ شانِ جمالیم
 دو حسرتے پر مرادِ دل بگوئیم
 پیائے خواجہ چشماں را بجالیم

حکیمان را بہا کمستہ نہادند
 بنادان جلوہ مستانہ دادند
 چہ خوش بختی، چہ خرم روزگارے
 در سلطان یہ رویشے کشادند!

جہان چار سواندر برین
 ہوائے لامکاں اندر سرین
 چو بگذشتہم ازین مایم بلبک
 چو گزشتہم ازین مایم بلبک

○

دیں وادی زمانی جاودانی
 زخاکش بے صورت روید معانی!
 حکیمان با کلیماں دوش بردوش
 کہ ایں جا کس نگوید لہن ترانی!

۹

مسلمانان فقیرین کج کلا ہے
 رمید از سینہ او سوز آہ ہے
 دوش نالد! چرانالد؟ نداند
 نگاہے یا رسول اللہ نگاہے!

○
 تب و تابِ دل از سوزِ غمِ تست
 نوائے من ز تاشِ دیمِ تست
 بتالم زانکہ اندر کشورِ ہند
 ندیدم بتدۃ کو محرمِ تست

○
 شبِ ہندی غلاماں را سحرِ نفیست
 بایں خاکِ آفتابے را گذرِ نفیست
 بہا کن گوشہٗ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے ز ما بجوہِ اترِ نفیست

○
 چہ گویم زان فقیرے درد مست
 مسلمانے بہ گوہرِ حمید
 خدا میں سخت جاں ریا ربادا
 کہ افتاد است از بامِ بلبست

○
 چساں احوال اور ابر لب آم
 تو می بینی نہ سان و آشکار
 ز رُودادِ دو صد سالش ہمیں پس
 کہ دل چوں کُشد قضا بام

○
 ہنوز ایں چرخِ نیلی کج خرام است
 ہنوز ایں کاروانِ دراز مقام است
 ز کارِ بے نطام او چہ گویم
 تو می دانی کہ ملتِ بے امام است

○
 نماند آن تاب و تب و خونِ نایش
 نہ وید لاله از کشتِ خراش
 نیام او تہی چوں کیستہ او
 بطاقِ خانہ ویراں کتایش!

○
 دلِ خود را اسیرِ رنگِ بو کرد
 تھی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیرِ شاہِ ہزاراں کم شناسد
 کہ گوشش باطنینِ شیشہِ خود کرد

○
 بروئے او درِ دلِ ناکشادہ
 خودی اندرِ کفِ خاشِ نژادہ
 ضمیرِ او تھی از بانگِ تنگبیر
 حسِ پریمِ ذکرِ او از پافتادہ

○
 گریباں چاک و بے فکر روز نیست
 نمیدانم چیاں بے آرزو نیست
 نصیب اوست مرگِ ناتمائے
 مسلمانے کہ بے اللہ هُوَ نیست!

○
 حق آں ده که مسکین و اسیر است
 فستیر و غیرتِ او دیر است
 بروے او درِ حینانہ بستند
 دریں کشور مسلمان تشنه است

○
 دگر پاکیزه کن آب و گل او
 جهانے آفرین اندر دل او
 بهواتیز و بداماش و صد چاک
 بیندیش از چراغِ بسمل او

○
 عروسِ زندگی در خلوتش غیر
 که دارد در دست نامِ یستی سیر
 گنهگارِ سیت پیش از مرگ در قبر
 بنمیش از کلیسا، هست که از دیر!

بچشم او نه نور و نه سرور است
 نه دل در سینہ او نا صبور است
 خدا آں اُمّتے را یار باد
 کہ مرگ او ز جان بے حضور است

سماں زادہ و نا محرم مرگ!
 ز بیم مرگ لڑاں تا دم مرگ!
 دلے در سینہ چاکش ندیم
 دم بگبسته بود و غم مرگ!

ملوکیت سراپا شیشہ بازی است
 از وایمن نہ رومی نے حجازی است
 حضور تو عزم یاراں بگویم
 بامیدے کہ وقتِ دل نوازی است!

تنِ مردِ سلماں پایدار است
 بنائے پیکرِ اوستوار است
 طیبِ نکتہ رس وید از نگاہش
 خودی اندر وجودش لعلِ غشہ است!

مسلمان شرمسار از بے کلامی است
 که دیش مرد و فقرش خانقاہی است
 تودانی در جہاں میراثِ ماحیثیت
 گلیے از قماشِ پادشاہی است!

میرس از من کہ احوالش حسیان است
 زمینش بد گہر چوں آسمان است
 بر آں مرغی کہ پروردی بانجیر
 تلاشِ دانہ در صحرای گمان است

○
 بحشمش و انمودم زندگی را
 کشودم نکتہ و شد و دی را
 تو ان سر را جہاں را فاش تر گفت
 بدہ نطق عرب ایس اعجمی را!

○
 مسلمان گرچہ بے خیل و سپاہ است
 ضمیر و ضمیر با تہا ہے است
 اگر اورا متقاضی باز بخشند
 جمال او جلال بے پناہ ہے است!

○
متار شیخ اساطیر کہن بود
حدیث او ہمہ تخمین وطن بود
ہنوز اسلام اوزنار دار است
حرم چوں دیر بود او برہمن بود

○
وگرگوں کرد لا دینی جہاں را
ز آثار بدن گفتند جہاں را
ازاں فقرے کہ با صدیق دودی
بشورے آوریں سودہ جہاں را

○

حرم از دیر گیر درنگ بودے
 بت مایہ یک ژولیدہ مویے
 نیابی در بر مایہ بختاں
 دلے روشن ز نور آرزوے!

○

فقیراں تا مسجد صفت کشید
 گریبان شہنشاہاں درید
 چو آتش درون سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خنید!

مسلمانان بخویشاں در ستیزند
 بجز نقش وونی بر دل نہ ریزند
 بنالمدار کسے خستے بگیرد
 ازاں مسجد کہ خود از وے گیرند!

جہیں را پیش غیر اللہ سودیم
 چو گہراں در حضورِ اوستدیم
 ننالمدار کسے، می نالمد از خویش
 کہ ما شایان شان تو نبودیم

بدستِ میکشاں خالی ایانِ است
 کہ ساقی را بہِ بزمِ من فراغِ است
 نگہ دارم درونِ سینہ آہ
 کہ اصلِ او ز دودِ آں چراغِ است!

سبوتے خائفانِ خالی از مے
 کند مکتبِ رہِ طے کردہ را طے
 ز بزمِ شاعرانِ افسردہ رفتم
 نواہا مُردہ بیرونِ اقتدارِ نئے!

مسلمانم غریب ہر دیارم
 کہ با این خاکداں کالے ندارم
 بایں بے طاقتی در پیچ و تابم
 کہ من دیگر بغیر اللہ و چارم

باں بالے کہ خنثیدی پریم
 بسوزِ نغمہ مائے خود پریم
 مسلمانے کہ مرگ ازوے پلرزد
 جہاں گرویدیم و اور اندیم!

○
 شب پیش خدا بگم زار
 مسلمانان چہ راز اند و خوارند
 ندانند ہمیدانی کہ این قوم
 دلے دارند و محبوبے ندارند

○
 نگویم از فرو فالے کہ بگذشت
 چہ سود از شرح احوالے کہ بگذشت
 چراغے دشتم در سینہ خویش
 نسر و اندر دو صد سالے کہ بگذشت

نگهبانِ سرمِ محارِ دیر است
یقینش مرده و چشمش لغیر است
ز اندازِ نگاهِ او توان دید
که نومید از همه اسبابِ خیر است

ز سوزِ این فستیره نشین
بدو اورا ضمیرِ آتشین
دلش را روشن و پابنده گردان
ز امید که زاید از یقین!

○
 گئے اقم گئے مستانہ خیرم
 چہ خوں بے تیغ و شمشیرے بریرم
 نگاہِ التفاتے بر سرِ بام
 کہ من با عصہ خویش اندر تیرم

○
 مرا تنہائی و آہ و فغاں بہ
 سوئے یثرب سفر بے کاڑاں بہ
 کجا مکتب، کجا مہینا نہ شوق
 تو خود مندر مرا ایں بہ کہ آں بہ!

○
 پریدم در فضائے دلپذیرش
 پریم تر گشت از ابرو مطیرش
 حرم تا در ضمیر من فرو رفت
 سر و دم آنچه بود اندر ضمیرش!

○
 باں رازے کہ گفتم، بے نبرد
 ز شاخِ نخلِ من جگر ما نخوردند
 من اے میرِ اُمم داد از تو خواهم
 مرا یاراں غر بلخو اے شمر دند

○
 نہ شعر است اینکہ بروئے دل نہادم
 گره از رشتہ معنی کشادم
 بامیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مس این مفلساں را تابِ ادم

○
 تو گفستی از حیاتِ جاوداں گھوے
 بگوشِ مُردہ پیغامِ جاں گھوے
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تاسیخِ وفاتِ این دُش گھوے!

○
 رَحْمَ از درِ پُرساں ز عِفرانی
 ترا و دِخونِ رَحِشِمِ ارغوانی
 سخن اندرِ کُلوسِ من گره بست
 تو احوالِ مرا ناگفت و انی!

○
 زبانِ ماغریباں از نگاہِ بیت
 حدیثِ درمنداں اشکِ آبِ بیت
 کشادمِ حَشِیمِ و بستمِ لبِ خویش
 سخن اندرِ طریقِ ماگناهِ بیت!

خودی و آدم ز خود نامحر می را
 کش آدم در گل اوزم می را
 بدہ آں تالہ گرمی کہ از فے
 بسوزم بحریم دیں ہر غمی را!

درون ما بحر دو نفس نسبت
 بحر دست تو مارا و شتر نسبت
 و گرافانہ عجم با کہ گویم
 کہ اندر سینہ ما غیر از تو نسبت

○
 غریبے دردمندے نے توانے
 ز سوزِ نعتِ ستمہ خود در گدازے
 تو می دانی چہ می جوید چہ خواهد
 دے از ہر دو عالم بے نیازے !

○
 غم و رنگ از دمِ بادے بخویم
 ز شیشِ آفتابِ تو برویم
 نگاہم از مہ و پرویں بلند است
 سخن را بر مزاجِ کس نگویم

○

دراں دریا کہ اور اساحلے نیست
 دلیل عاشقانِ غیر از دلے نیست
 تو فرمودی رہِ لطیف گم فقیم
 و گم نہ جز تو مارا منزلے نیست!

○

مراں از در کہ مشتاقِ حضوریم
 ازاں درے کہ دادی ناصبوریم
 بفرما ہر چہ می خواہی بجز سہر
 کہ ما از دے و صد فرسنگِ دُوریم!

○
 بہ افترنگی بہستان دل با ختم من
 ز تاب دیریاں بگدا ختم من
 چہاں از خوشی تن ہیکانہ بودم
 چو دیدم غولش زان شہ ختم من !

○
 مے از میخانہ مغرب چشیدم
 بجان من کہ دردِ سر خریدم
 نشستم با نکویانِ فتنگی
 ازاں بے سوز تر روزے خریدم !

○
 فقیرم از تو خواہم ہرچہ خواہم
 دل کو ہے خراش از برگِ کاہم
 مراد رسِ حکیمان در دِستِ ادا
 کہ من پروردہ نشیض نگاہم

○
 نہ با ملّا نہ با صوفی نشینم
 تو میدانی کہ من آنم نہ اینم
 نویسِ اللہ بر لوحِ دلِ من
 کہ ہم خود را ہم اورا فاش کنیم

○
 دل ملا گرفتارِ غمِ نیست
 نگاہِ هست و پریش ^{حشمت} نیست
 ازاں بگرختیم از مکتبِ او
 کہ در ریگِ حجازش مریمِ نیست!

○
 سمنبرِ کلاش نشیدار است
 کہ اورا صد کتاب اندر کنار است
 حضورِ تو من از خجالتِ بگفتیم
 ز خود پنهان و بر ما آشکار است

دل صاحب دلاں! و بردیا من؟
 پیامِ شوق او آوردیا من؟
 من و ملازکش دین و تسیم
 بخت ما برد و او خوردیا من؟

غریبم در میانِ محفلِ خویش
 تو خود گو با که گوئم مشکلِ خویش
 ازاں ترسم که پنهانم شود فاش
 غمِ خود را نگوئم بادلِ خویش!

○
 دلِ خود را بدستِ کس ندادم
 گره از روتے کارِ خود کشادم
 بغیر اللہ کردم تکیہ یک بار
 دو صد بار از مقامِ خود افتادم

○
 ہماں سوزِ جنوں اندر سرِ من
 ہماں ہنگامہ ہا اندر برِ من
 ہنوز از جوشِ طوفانے کہ بگذشت
 نیا سودا دستِ موجِ گوہرِ من

○
 ہنوز ایں خاک دارائے شر ہےست
 ہنوز ایں سینہ را آہِ سحر ہےست
 تجسلی ریزہ چشم کہ بینی
 بایں پیری مرآتابِ نظر ہےست!

○
 نگاہم نہ انچہ یتیم بے نیاز است
 دل از سوزِ دروغم درگداز است
 من و ایں عصرِ بے اخلاص و بے سوز
 بگو با من کہ آخر ایں چہ راز است؟

○
 مراد در عصر بے سوز آتش دیدند
 بخاکم جان پر شورے و میسند
 چونخ در گردن من زندگانی
 تو گوئی بر سر آرام کشیدند!

○
 نگیرد لاله و گل رنگ و بویم
 درون سینه ام مرد آرزویم
 غم پنهان بجز اندر نگنجد
 اگر گنج بد چه گویم با که گویم!

من اندر مشرق و مغرب غریبیم
 که از یارانِ محرم بے نصیبیم
 غمِ خود را بگویم با دلِ خوش
 چه معصومانه غیبت را فریبیم!

طسیم علمِ حاضر را شکستم
 ربودم دانه و دماش گزستم
 خدا داند که مانندِ بیدار، سیم
 به تارِ او چه بے پروا نشستم!

بچشم من نگہ آورده تست
 فروغ لاله آورده تست
 دو چارم کن به صبح من رآنی
 ششم راتاب مہ آورده تست

چو خود را در کنار خود کشیدم
 بہ نور تو مقام خویش دیدم!
 دریں دیر از نوائے صبح گاہی
 جہان عشق و مستی آفریدم!

اشارات: من رآنی، تبلیغ ہے حدیث مشہور من رآنی فقد رآ اللہ
 کی طرف یعنی جس نے مجھے دیکھا خدا کو دیکھا۔

دیں عالم بہشتِ خرمے ہست
 بشاخِ اوزا شکِ منِ نئے ہست
 نصیبِ او ہنوز آں ہا وہو نیست
 کہ او در انتظارِ آدمے ہست

بدہ اورا جوانِ پاکبازے
 سرورش از شرابِ خانہ سائے
 قوی بازوئے او مانندِ حمیدؑ
 دلِ او از دو گیتی بے نیائے

بیا ساقی بگرداں جامِ مے را
ز مے سوزندہ تر کن سوزِ نے را

وگر آں دل بنہ در سینہ من
کہ پیچم بچہ کاؤس و کے را!

جہاں از عشق و عشق از سینہ تست
سروش از مے دیرینہ تست

جز این چیزے نمیدانم ز جبریل
کہ او یک جوہر از آئینہ تست!

○
 مرا ای سوز از فیضِ دمِ تست
 بتاکم موجِ مے از زمرِ تست
 نخلِ ملکِ جم از درویشیِ من
 کہ دل در سینهٔ من محرمِ تست!

○
 دریں بتخانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از مہمتِ امِ خود گزستم
 ز من امروز می خواہد سجودے
 خداوندے کہ دی اور آشکستم!

○
 دمید آں لالہ از مشتِ غمبارم
 کہ خوش می تراود از کُنارم
 قبولش کن ز راہِ دل نوازی
 کہ من غیر از دلے چیزے ندارم

○
 حضورِ ملتِ بیضاتِ پیدم
 نوائے دلگدازے آئیدم
 ادب گوید سخن را مختصر گوے
 تپیدم، آئیدم، آئیدم

بصدقِ فطرتِ زندانہ من
بسوزِ آہِ بیتابانہ من
بدہ آں خاک را ابرِ بہائے
کہ در آغوشِ گیرودانہ من!

دلے بر کفِ نہادِ دلبرِے نیست
متاعِ دشتِ تم غارتِ گریِ نیست
درونِ سینہ من منزلی گیر
مسلمانے زمن تنہا تمے نیست!

○
 چورومی در حرم دادم ازاں من
 از و آنو ختم اسرارِ جہاں من
 بہ دورِ فتنہ عصرِ کہن او
 بہ دورِ فتنہ عصرِ رواں من!

○
 گستاخانے ز خاکِ من برانگیر
 نیمِ چشمِ بخونِ لالہ آمیز
 اگر شایاں نیمِ تیغِ علیؑ را
 نگاہِ دہِ چشمِ شیرِ علیؑ تیز!

مسلمان تا بساغل آر میدہست
 نخل از بحر و از خود نا میدہست
 جز این مرد فقیری در دہست
 جراحت لای پنهانش کہ دیدہست؟

کہ گفت اورا کہ آید بجای یارے؟
 کہ داد اورا مید نو بہارے؟
 چو آن سوز کہن رفت از دم او
 کہ زد بہ نیتان او شرارے؟

○
 ز بحرِ خود بجوئے من گہرِ وہ
 متاعِ من بجوہ و دشتِ دروہ
 و لم نکشود از اں طوفاں کہ دادی
 مرا شورے ز طوفاں دگر وہ!

○
 بخلوتِ نئے نوازی ہائے من ہیں
 بخلوتِ خود گدازی ہائے من ہیں
 گرفتہ نکتہ فستہ از نیا گان
 ز سلطان بے نیازی ہائے من ہیں!

○
 بهر حالے که بودم خوش بهر دم
 نقاب از روی معرخی کشودم
 پیرس از اضطراب من که بادوست
 دمی بودم دمی دیگر نبودم!

○
 شریک درد و سوزِ لاله بودم
 ضمیرِ زندگی را دانمودم
 ندانم با که گفتم نکتۀ شوق
 که تنها بودم تنها سرودم

○
 بنورِ تو بر دستِ روزم نگه را
 که بنیم اندرونِ مهرِ مه را
 چو می گویم سمانم، بلرزم
 که دامن مشکلاتِ اله را

○
 بجوئے تو گداز یک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتها بس
 خرابِ جراتِ آں زندیاکم
 خدا را گفت بارِ مصطفیٰ بس!

۱۲

ز شوق آموختم آن ماؤ ہوئے
 کہ از سنگے کشاید آج ہوئے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بگیرد رنگ و بوئے

○
 یکے بنگہ فرنگی کج کلا ہاں
 تو گوئی آفتاب نسل ما ہاں
 جوانِ سادہ من گرم خون است
 نگہ دارش ازیں کامننگہاں

○
 بدہ دستے زیبا افتادگان را
 بہ عنایتِ اللہ دلِ نادران را
 از آتشِ کہ جانِ من بہِ افروخت
 نصیبِ وہِ مسلمانِ زادگان را

۱۳

تو ہم آں مے بگیر از ساغرِ دوست
 کہ باشی تا ابد اندرِ برِ دوست
 سجدے نیست اے عبدِ لغزِ زبانی
 بروجم از مژہ خاکِ درِ دوست

○
 تو سلطانِ حجازی من فہستیم
 ولے در کشورِ معنی امیرم
 جہانے کو ز تخمِ لالہ رست
 بیابن گرا بغوشِ ضمیرم

○
 سراپا در و درماں تا پذیرم
 نہ پنداری ز بون و زار و پیرم
 ہنوزم در حکمانے میتوان اند
 ز کیشِ ملتے افتادہ تیرم!

بیابا ہم در آویزیم و قصیم
 ز گیتی دل برانگیزیم و قصیم
 یکے اندر حریم کو چہ دوست
 ز چشماں اشک غل زیم و قصیم

ترا اندر بیابا نے مقام است
 کہ شمش چوں سحر آئینہ فام است
 بہر جائے کہ خواہی خمیہ ستر
 طناب از دیگران حبتن حرام است

○
 مسلمانیم و آزاد از مکانیم
 بروں از حلقہ نہ آسمانیم
 بما آموختند آن سجده کنوے
 بہائے ہر خداوندے بدانیم

○
 زافرنگی صنم بیگانہ تر شو
 کہ پیمائش نمی ارزد و بیک جو
 نگاہے ام کن از چشم فاروق
 قدم بیک نہ در عالم نو!

حضورِ ملت

مجااز من کلامِ عارفانه
 که من دارم سرشتِ عاشقانه
 سرشکِ لاله گول را اندرین باغ
 بنفشه نام چو شبنم دانه دانه!

حضورِ ملت

۱

بحق دل بندِ راهِ مصطفیٰ و

بنزل کوشش مانندِ مہ نو

دریں نیلی فضا ہر دم مند و نشو

مقامِ خویش اگر خواہی دریں یو

بحق دل بندِ راهِ مصطفیٰ روا

○
 چو موج از بحر خود بالیده ام من
 بخود هوش گمراه پیچیده ام من
 از آن نمرود با من سرگران است
 به تعمیر حرم کوشیده ام من

○
 بیاساقی بگردان ستنگین را
 بیفشان بردو گیتی استین را
 حقیقت را به رند نه فاش کردند
 که ملاکم شناسد ر مزدین را

○
 بیاساقی نقاب از رخ برافکن
 چکید از چشم من خون دل من
 به آں سخن که نه شرقی نه غربی است
 نوائے از مقام لا تحف نن

○
 بروں از سینه کش تبکیر خود را
 بخاک خویش زن اکیغیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش زی
 مده در دست کس تقدیر خود را

۵ اشارات: لا تحف، تملیح بآیه قرآنی، لا تحف انک انت الاعلیٰ

○
 مسلمانان از خودی مرد تمام است
 بخاکش تا خودی میرد غلام است
 اگر خود را ستایع خویش دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

○
 مسلمانان که خود را فاش دیند
 بهر دریا چو گوهر آرمیند
 اگر از خود رمیند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود خیریند

○
 کشودم پرده را از روستے تقدیر
 مشو نویسد راه مصطفیٰ گیر
 اگر باورنداری آنچه گفتم
 ز دیں بگریز و مرگ کافرے میر!

○
 بہ نرکان بستہ در مارا کشادند
 بنائے مصریای محکم نہادند
 تو ہم دستے بدامانِ خج دی زن
 کہ بے او ملک دیں کس اندادند!

○
 ہر آن قومے کہ می ریزد بہا کش
 نسازد جز بہ بویاے مہیدہ
 زخاش لالہ می روید و بسکن
 قباے دارد از رنگ پریدہ

○
 خدا آں ملتے را سروری داد
 کہ تقدیرش بدستِ نبوتِ شبت
 بہ آں ملت سر و کالے ندارد
 کہ دہقانِش برائے دیگران کشت

زرازی حکمت قرآن بیاموز
 چراغی از چرخ ادب و برافروز
 و لے این نکتہ را از من فراگیر
 کہ نتوان زستین بے مستی و سوز

۲

خودی

کسے کو بر خودی زد لکڑی را
 ز خاکِ مردہ رویا ندنگہ را
 مدہ از دست دامانِ جنیں مرد
 کہ دیدیم در کندش مہر و مہ را

○
 تو اے نادانِ دلِ آگاہِ دریاب
 بخود مثلِ نیلِ گاہِ راہِ دریاب
 چسما ہومن کند پوشیدہ را فاش
 ز لَامُ جَوْحِ اِلَّا اللّٰہِ دریاب

○
 دلِ تو داغِ پینہا نے ندارد
 تبِ تابِ مسلمانے ندارد
 خیابانِ خودی را دادہ آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارد

انا الحق
 انا الحق جبروت ام کبریا نیست
 سزائے او چلیا بہست یا نیست؟
 اگر فرے بگوید سزائے بہ
 اگر قوے بگوید ناروا نیست!

○
 یہ آں ملت انا الحق سازگار بہست
 کہ از خوشنم ہر شاخسار بہست
 نہاں اندر جلال و جمالے
 کہ اورانہ سپہ آئینہ دار بہست!

○
 میان امتان و الامت امام است
 که آن امت و گیتی را امام است
 نیاید ز کار آفرینش
 که خواب و خشکی بر وی حرام است!

○
 وجودش شعله از سوزِ درون است
 چون خس و اراجمان چید و چون است
 کند شرح انا الحق همت او
 پئے هر گن که می گوید بگوین است

۵ اشارات: خواب - تبلیغ بایه قرآنی: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ وَلَا تَرْعَى

مختص: = = : وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغَبٍ ۝

○
 پرد در وسعتِ گردوں یگانہ
 نگاہِ او بہ شلخِ آشیانہ
 مہ و انجم گرفتارِ کندش
 بدستِ اوست تفتدیرِ زمانہ

○
 بباغاں عندِ لبِ خوشِ صغیرے
 براغاں جرّہ بانے زودگیرے
 امیرِ اوبِ لطانی فقیرے
 فقیرِ او بہ درویشیِ امیرے

بجام نوکهن مے از سبوریز
 فروغِ خوشی را بر کاخ و کوریز
 اگر خواهی ثمر از شاخ منصوب
 به دل کَاغَالِبِ إِلَّا اللّٰهُ فروریز

۴
 صوفی و ملا

گرفتم حضرت ملا ترش دوست
 نگاهش منغزانشاسد از پوست
 اگر با این سلمانی که دارم
 مرا از کعبه می راند حق دوست

○
 فرنگی صید بست از کعبه و دیر
 صدا از خانقاهان رفت لا غیر
 حکایت پیش ملا باز گفتم
 دعا فرمود یارب عاقبت خیر!

○
 به بند صوفی و ملا اسیری
 حیات از حکمت قرآن نگیری
 بآیاتش ترا کاره جز این نیست
 که از یسین و آساں بمیری

○
 ز قرائش پیشِ خود آئینہ آویز
 و گر گول گشت تہ! از خویش بگمیز
 ترازوئے بنہ کردارِ خود را
 قیامت ہائے پیش را برا نگیز

○
 ز من بر صوفی و ملا سلا مے
 کہ چہ پیامِ خدا گفتند مارا
 ولے تاویلِ شانِ حیرت انداز
 خدا و جبریل و مصطفیٰ را!

○
 زد و زخ و اعظم کافر گری گفت
 حدیثے خوشتر از دے کافرے گفت
 نداند آں غلام احوال خود را
 کہ دوزخ را مقام دیگرے گفت!

○
 میریدے خود شناسے پختہ کالے
 بہ پیرے گفت حرفِ نیش دارے
 برگِ ناتمامے جاں سپرن
 گر فتن روزی از خاکِ مزارے!

پس را گفت پیرے خرقہ بازے
 ترا این نکتہ باید چسب زجاں کرد
 بہ نمرودان این دور آشناباش
 ز فیض شاں برابری توں کردا

۵

رومی

بحکم خود و گراں کہنہ مے ریز
 کہ با جاش نیز د ملک ویز
 ز اشعار جلال الدین رومی
 بہ دیوارِ حرمِ دل بیاویز

○
 بگير از ساعش آں لاله رنگه
 که تاثيرش دهد لعل به سنگه
 غزالے را دل شیرے بخشد
 بشوید داغ از لشت پلنگه!

○
 نصیبے بردم از تاب و تب او
 ششم مانند روز از کوکب او
 غزالے در بیابان حرم ہیں
 کہ ریزد خندہ شیر از لب او

○
 سراپا درد و سوزِ آشنائی
 وصالِ او زباں داں جبرائی
 جمالِ عشق گیسو از نئے او
 نصیبِ از جلالِ کبریائی

○
 گره از کارِ این ناکارہ واکرد
 غبارِ رگِ بند را کیمیا کرد
 نئے آن نئے نوازے پاکبانے
 مرا با عشقِ مستی آشنا کرد

بروئے من درِ دل باز کردند
 ز خاکِ من جہانے ساز کردند
 ز نیض او گرفتہ اعتبارے
 کہ با من ماہ و انجم ساز کردند

خیالِش با منہ و انجم نشیند
 نگاہش اں سوئے پرویں بہ بند
 دلِ بتیابِ خود را پیش او نہ
 دمِ اور عیشہ از سیلاب چنید

ز رومی گیر اسرارِ فقیری
 که آن فقر است محسوسِ امیری
 حذر زان فقر و درویشی که از روی
 رسیدی به محبتِ ام سر بریزی

خودی تا گشت مجهولِ حنائی
 به فقر آموخت آدابِ گدائی
 نه چشمِ مستِ رومی و امِ کردم
 سرورِ امتِ ام کبرائی

مے روشن ز تاکِ من فرو رنجیت
 خوشامرے کہ در دامانم آو رنجیت
 نصیب از آتش دارم کہ اول
 سنائی از دلِ رومی بر رنجیت

۶

پیامِ فاروقؓ
 تو اے بادِ بیاباں از عربِ خمیر
 ز نیلِ مصریاں موجِ برانگیز
 بگو فاروقِ رحیمِ فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیزا

خلافت، فقر با تاج و سر پرست
 نہ ہے دولت کہ پایاں ناپذیر است
 جواں بختا! مدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زود میر است!

جواں مرے کہ خود را فاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفریند
 ہزاراں انجمن اندر طوفان
 کہ او با نحوشتن خلوت گزیند

بہ روئے عقل و دل بکشتائے ہر در
 بگیر از پیر مہربانہ ساغر
 دران کوش از نیازِ سینہ پرور
 کہ دامن پاک داری استیں تر

خنک آں ملتے بر خود رسیدہ
 ز در و جب تجو نا آرمیدہ
 درخش او تہ این نیگیوں چرخ
 چو تنغے از میاں بیڑ کشیدہ

اشارات: دران کوش الخ، حضرت امیر خسرو کا شعر ہے۔

○
 چه خوش زد ترک ملاحه سر دے
 رخ ادا حمرے چشمش کبودے
 بدریا گر گرہ افتد بہ کارم
 بجز طوفان نمیخواہم کشودے

○
 جہانگیری بخاکِ ماسرشتند
 امامت در حیدرین مانوشتند
 درونِ خویش بنگہ آں جہاں را
 کہ تخلص در دلِ فاروقِ کشتند

کسے کو داند اسرار یقین را
 یکے میں می کند چشم و بین را
 بیامیزند چوں نور و قنیل
 میندیش انقراق ملک و دیں را

مسلمانے کہ خود را امتحان کرد
 غبار راہ خود را آسماں کرد
 شرار شوق اگر داری نگہ را
 کہ باوے آفتابی میتواں کرد

شعراے عرب

بگوا از من نواخوانِ عرب را

بہائے کم نہادم لعل لب را

ازاں نورے کہ از قرآن گرفتہ

سحر کردم صدوی سالہ شب را

بجانہا آفریدم ہائے وہورا

کفِ خاک کے شمر دم کاخ و کورا

شود روزے حریفِ بحر پر شور

ز آشوبے کہ دادم آبجورا!

تو ہم بگزار آں صورت نگاری
 مجو غیر از ضمیر خویش یاری
 بس باغ ما بر آوردی پروبال
 مسلمان را بدہ سوزے کہ داری!

بخاکِ مادے، در دل غمِ مہست
 ہنوز ایں کہنہ شاخے را نمِ مہست
 بہ افسونِ ہنر آں چشمہ بکشاے
 درون ہر مسلمان از غمِ مہست!

مسلمان بندہ مولا صفات بہت
 دل او سرے از اسرار ذات بہت
 جمالش جز بہ نور حق نہ بینی
 کہ صہاش و ضمیر کائنات بہت

بدہ با خاکِ او آں سوز و تابے
 کہ زاید از شب و آفتابے
 نو آں زن کہ از فیض تو اورا
 دگر بخشند فوق انقلابے

○
 مسلمانوں کے دل در خریدن
 چوسیماب از تپ یاران تمیدین
 حضورِ ملت از خود در گذشتن
 و گریبانگِ انا المِلَّتِ کشیدن

○
 کسے کو فاش دیا سرِ ارجاں را
 نہ بیند جز بچشمِ خود جہاں را
 نوائے آفریں در سینہٗ خویش
 بہارے ملتوایاں کردن خزاں را

○
 نگہدار آں چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز و مستی حاصل تست
 تھی دیدم سببِ تے این آں را
 مے باقی بہ مینائے دل تست

○
 شبِ این کوہ و دشتِ سینہ تابے
 نہ دروے مرغکے نے موجِ آبے
 نگہ دور و روشن از قندیلِ یہاں
 تو میدانی کہ باید آفتابے!

نگو میخوار خطِ سیما سے خود را
 بدست آور گِ فردا سے خود را
 چو من پا در بیا بانِ حرم نہ
 کہ بینی اندر و پینا سے خود را

۸

اے فرزندِ صحرا
 سحر گاہاں کہ روشن شد در و پشت
 صدا زد مرغِ غا از شاخِ نخیل
 فرو ہل خمیہ اے فرزندِ صحرا
 کہ نتوان نہایت بے فوقِ رحیل

○
 عرب را حق دلیل کاواں کرد
 کہ او برفتہ خود را امتحان کرد
 اگر فقر تھی دستاں غمیرا ست
 جہان نے راتہ و بالا تو اں کرد

○
 دراں شب ہاں خوش صبح فردا ست
 کہ روشن از تجلی ہائے سینا ست
 تن و جان محکم از بادِ دروشت
 طلوع امتاں از کوہِ صہرا ست

توجہ دانی کہ دریں محروم سوارے با
 دگر آئین تسلیم و رضا گیر
 طریق صدق و اخلاص و وفا گیر
 مگو شرم چنین است چنان نسبت
 جنون زیر کے از من وفا گیر

چمن ہا ز اں جنوں ویرانہ گردو
 کہ از ہر سنگامہ ہا بیگانہ گردو
 ازاں ہوئے کہ افکندم دریں شہر
 جنوں ماند و لے فرزانہ گردو

○
 نختیں لالہ صبح بہارم
 پیالے سوزم از داغے کہ دارم
 بچشم کم مبین تنہا نیم را
 کہ من صدکارواں گل در کنارم

○
 پریشاںم چو گردہ گزارے
 کہ بردوش ہوا گیر و قرارے
 خوشا نختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے

○
 خوش آن قوم پریشان روزگارے
 کہ زاید از ضمیرش بختہ کارے
 نمودش سرے از سر اغیب است
 زہر گردے بروں ناید سوارے

○
 بہ بحر خوش چوں موجے تپیدم
 تپیدم تا بطوفانے رسیدم
 دگر گئے ازین خوشتر ندیدم
 بخون غویش تصویرش کشیدم

○
 نگاہش پر کند خالی سبوتا
 دو اندھے بتاکِ آرزو ہا
 ز طوفانے کہ بخشہ را انگانی
 حریفِ بحرِ گرد و آبجو ہا!

○
 چو برگِ زمامِ کارواں را
 دہد ذوقِ تجلی ہر نہاں را
 کند افلاکیاں را انجمنِ فاش
 تیرِ پامی کشد نہ آسماں را

○
 مبارکباد کن آن پاک جاں را
 کہ ز اید آن مہر کارواں را
 ز اغوشِ چنین فرخندہ مادر
 نجات می دہم جو چہاں را!

○
 دل اندر سینہ گوید دلیرے ہست
 متاعے آفریں غارتگرے ہست
 بگو شہم آمد از گردوں دمِ مرگ
 و شکوفہ چوں فرویزد برے ہست

۵ اشارات: شکوفہ چوں الخ۔ یہ مصرع غالباً لطف اللہ آذر کا ہے۔

خلافت و ملوکیت

عرب خود را به نور مصطفیٰ سوخت

چراغ مرده مشرق برافروخت

ولیکن آن خلافت راه گم کرد

که اول مومنان را شاهی آموخت!

خلافت بر مقام ماگواهی است

حرم است آنچه بر پایا و شاه است

ملوکیت همه مکر است و نیزنگ

خلافت حفظ ناموس الهی است!

درفتد با ملوکیت کلیمه
 فقیرے بے کلاہے بے کلیمے
 گئے باشند کہ بازی ٹائے تقدیر
 بجگیر کار صرصر از نسیم!

ہنوز اندر جہاں دم غلام است
 نطاش خام و کارش ناتمام است
 غلامِ فہتدراں گیتی ہم
 کہ درونیش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش پایدار است
 سداکش عشق و مستی را عیار است
 متعاش عبده آمد و یکن
 جهان شوق را پروردگار است

ترک عثمانی

بملکِ خویش عثمانی امیر است
 دلش آگاه و چشم او بصیر است
 نه پنداری که دست از بندِ افرونگ
 هنوز اندر طاسم و اسیر است

○
 خنک مرداں کہ سحرِ او شکستند
 بہ پیمانِ فرنگی دل نہ بستند
 مشو نو مید و با خود آشنا باش
 کہ مرداں پیش ازین بودند و ہستند

○
 بہ ترکاں آرزوئے تازہ دادند
 بنائے کارِ شاں و گیر نہادند
 ولیکن کو مسلمانے کہ مہیند
 نقاب از روئے تقدیرے کشاوند

دخترانِ املت

بہل اے دخترِ ک این لبری ہا
مسلماناں رانہ زیب کافری ہا

منہ دل بربالِ غازہ پرورد
بیاموز از نگہ غارت گری ہا

نگاہِ تست شمشیرِ خدا داد
برخمش جانِ ما را حقِ بباد داد
دلِ کاملِ عیاراں پاک جاں برد
کہ تیغِ خویش را آبِ از حیا داد

○
ضمیرِ عصر حاضر بے نقاب است
کشادش در نمود رنگ آب است
جهانتابی ز نور حق پیامو
که او با صد بلی در حجاب است!

○
جہاں را محکمی از امّہات است
نہادِ شاں امین ممکنات است
اگر این نکتہ را قوے نداند
نظامِ کار و بارش بے ثبات است

مراد او ایں خرد پرور جنوں نے
نگاہِ مادرِ پاک اندرون نے
ز مکتبِ حشیم و دل نتوان گرفتن
کہ مکتبِ نیست جبرِ بحر و فسون!

نخک آں ملتے کز وارداتش
قیامت ما بہ بیند کائناتش
چہ پیش آید چہ پیش افتاد اورا
توان دید از جبینِ اہماتش

اگر بندے ز درویشے پذیری
ہزار اہمیت بمیرد تو نہ میری
بتولے باش و نہیاں شوازیں عصر^{رض}
کہ در آغوش شبگیرے^{رض} بگیری

ز شام مابروں آسحر را
بہ تکران بازخوان اہل نظر را
تو میدانی کہ سوزِ قرأت تو
دگرگوں کردفت یزیر عمر^{رض} را

۵ اشارات: حضرت عمرؓ کے اسلام لانے کے واقعہ کی طرف اشارہ ہے۔

عصر حاضر

چه عصر است این که دین فریادی است
هزاران بند در آزادی است
ز روزه آدمیت ننگ و نم بود
غلط نقشه که از بنزادی است

نگاهش نقش بند کافری ها
کمال صنعت او آفری ها
خدا از حلقه بازار گاش
قمار است این همه سوداگری ها!

○
 جوانان را بد آموز است این عصر
 شب ابلیس را روز است این عصر
 بدامش مثال شعله تپم
 که نو رست و بے سوز است این عصر!

○
 مسلمان فقر و سلطانی بهم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بهم کرد
 و یکن لا ماں از عصر حاضر
 که سلطانی به شیطانی بهم کرد

چہ گویم قصہ تو چون است چون نیست
 حشیش است! این نشاط اندر نیست!
 بہت بیدِ فرنگی پائے کو بی
 بہر گہائے تو آن طغیانِ نجس نیست!

۱۴

برہمن

درِ صفت نہ را بر خود کشادی
 دو گلے رفتی و از پافتادی
 برہمن از بتاں طاقِ خود آراست
 تو قرآن را سرِ طاقے نہادی!

○
 برهمن را نگویم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید جز به زورِ دست بازو
 خدائے راتمه شیدن رخاوه!

○
 نگه دارد برهمن کارِ خود را
 نمیگوید به کس اسرارِ خود را
 بهمن گوید که از هیچ بگذر
 بدوشِ خود برد ز نارِ خود را!

برہمن گفت برخیز از درغیر
 زیاران وطن ناید بہ جز خیر!
 بیک مسجد و ملا می نہ گنجد
 ز افسون ہستان گنج بیک دیر!

تعلیم ۱۵

تب و تابے کہ باشد جاودانہ
 سمندِ زندگی را تا زیانہ
 بہ فرزندان بیاموز این تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانہ!

○
 ز علم چارہ سازے بے گدازے
 بسے خوشترنگاہ پاک بازے
 نکو تر از نگاہ پاک بازے
 دلے از ہر دُعا عالم بے نیازے

○
 بہ آں مومن خدا کارے ندارد
 کہ در تن جان بیدارے ندارد
 ازاں از مکتب یاراں گریزم
 جو آنے خود نگہدارے ندارد

زمین گیر ایں کہ مرے کو رچھٹے
 زمینیاں غلطے دینے نکو تر
 زمین گیر ایں کہ نادانے بیکو کیش
 زو دشمن دے دینے نکو تر!

ازاں منکرِ فلک پیمایہ حاصل
 کہ گردِ ثابِت و سیارہ گرد
 مثالِ پارہٴ ابرے کہ از باد
 بہ پہنائے فضا آوارہ گرد

ادب پیرایه تاوان دانا است
 خوش آن کو از ادب خجسته را بیار است
 ندارم آن مسلمان زاده را دوست
 که در دانش فرود و در ادب است!

ترا نومییدی از طفلان دانیست
 چه پروا اگر دماغشان سانیست
 بگو ای شیخ مکتب که بدانی
 که دل در سینه شان هست یا نیست!

○
 به پورِ خویش دینِ دانش آموز
 که تا بد چوِل مه و انجم ننگینش
 بدست او اگر دادی مهر را
 بد بیضا است اندر آستینش!

○
 نوا از سینه مرغِ چمن برد
 ز خونِ لاله آں سوزِ کهن برد
 باین مکتب باین دانش چه نازی
 که نال در کف نداد و جان ز تن برد

○
 خدایا وقت آں درویش خوش باد
 کہ دلہا از دوش چوں غنچہ بکشاو
 بہ طفلِ مکتبِ ایں عا گفت
 پے نانے بہ بند کس منفتاوا

○
 کسے کو لا الہ را در گرہ بست
 ز بندِ مکتب و ملا بروں حبست
 باں دین و بہ آں دانش میہ از
 کہ از مامی برد چشم و دل دست

○
 چو می بینی کہ رہزن کاروان کُشت
 چه پرسی کاروانے را چیاں کُشت
 مباحث امین ازاں علی کہ خوانی
 کہ از روی روح قومی میتوان کُشت

○
 جوانے خوش گلے رنگیں کلا ہے
 نگاہ او چو شیراں بے پنا ہے
 بہ مکتب علمِ مثنوی را بیا موخت
 میسر نایدش برگِ گیا ہے!

شتر را بچہ او گفت در دشت
 نمی بینم خدائے چار سورا
 پدر گفت اے سپر حویں پابہ لعل
 شتر ہم خوش را بیند ہم اورا

۱۶ تلاش رزق

پیدین از سر بامے بامے
 نہ بخش جبرہ بازاں اقماع
 زنجیرے کہ جو بہشت پرست
 ہماں بہتر کہ میری در کنا مے

۵ اشارات : شتر را الخ ، تلمیح ہے عربی ضرب المثل کی طرف الجملہ کا لفظ الحق
 الا عند الزلق یعنی اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک اس کا پاؤں نہ پھسلے۔
 ۶ کنا م ، باز کا گھونٹلا۔

نگه خود را بحشیم محمد رمانه
 نگاه ماست مارا تا زیانه
 تلاش رزق از او اندامارا
 که باشد پرکشودن را بهمانه

۱۷
 ننگ با بچه خوش
 ننگ بچه خود را چه خوش گفت
 به دین ماحدم آمد کرانه
 به موج آویند و از ساحل به پیرهن
 همه دریاست مارا آشیانه

تو در دریائے او در برتست
 به طوفان در قنادن جوهرتست
 چو یک دم از تلاطم هابیا سو
 بهیچ دریائے تو غارتگر توست!

۱۸

خاتمه

نه از ساقی نه از همپایا گفتم
 حدیث عشق بلبابا گفتم
 شنیدم آنچه از پاکان امت
 ترا یا شوخی زندانه گفتم

○
 بخود باز آ و دامان دلے گیر
 درون سینہ خود منتر لے گیر
 بدہ این کشت را خوننا بہ خویش
 فشاندم دانه من تو حاصلے گیر!

○
 حرم جرقبہ قلب و نظر نسبت
 طواف او طواف باہم در نسبت
 میان ما و بیت اللہ در نسبت
 کہ جبریل امین را ہم خبر نسبت!

حضورِ عالمِ انسانی

آدمیت احترامِ آدمی

با خبر شو از ممتِ آدمی

جاوید نامه

حضورِ عالمِ انسانی

تہیہ

۱

بیاساقی بیار آں کہنہ مے را

جوانِ فرو دیں کن پیر مے را

نوائے وہ کہ از فیضِ دمِ خویش

چو شعل بر فروزم چوبِ نئے را

○
 یکے از حجرہ خلوت برس آئے
 بیا و صبح گاہی سینہ کھشائے
 خروش این مہم زنگ بُور
 بخت در نالہ مرغی میفرائے

۲
 زمانہ فتنہ ہا آورد و بگذشت
 خساں را در غل پرورد و بگذشت
 دو صد بعث را در اچنگیزی او
 چو گوز تیرہ نجبتاں کرد و بگذشت!

بُساکس اندہ فردا کشیدند
 کہ دی مردند و فردا را ندیدند
 خنک مرداں کہ درد امان امروز
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ پسند

۳۷

چو بیل نالہ زار سے نداری
 کہ در تن جان بیدار سے نداری
 دریں گلشن کہ گلچینی حلال است
 تو زخمی از سر خار سے نداری

۵ اشارات : اندہ ، مخفف ہے اندوہ کا -
 بساکس ... الخ ، بیشعرا میر خسرو کا ہے -

بیایز خویش چسپیدن بیایم
 بناخن سیننه کاویدن بیایم
 اگر خواهی خدا را افاش بینی
 خودی را افاش تر دیدن بیایم

گله از سختی ایام بگذار
 که سختی ناکشیده کم عیار است
 نمی دانی که آب چو تباران
 اگر بر سنگ غلط خوشگوار است

○
 کہو تر بچہ خود را چہ خوش گفت
 کہ نتوان ز لیسیت با نحوئے حمیری
 اگر یاھو زنی از مستی شوق
 کلمہ را از سر شاہیں بگیری

○
 فتادی از ہمت ام کبریائی
 حضورِ دہلوی نہاد اں چہر سائی
 تو شاہینی و لیکن خوشیتن را
 بگیری تا بہ دام خود نیائی!

○
 خوشا روزے کہ خود را باز گیری
 ہمیں فقر است کو بخشد امیری
 حیاتِ جاوداں اندر یقین است
 رہِ تخمین و ظن گیری، بمیری!

○
 تو ہم مثلِ من از خود در حجابی
 خنک روزے کہ خود را باز یابی
 مرا کافر کند اندیشہٴ رزق
 ترا کافر کند علمِ کتابی

○
 چه خوش گفت اشترے باکره خویش
 خنک آن کس که اندک از خود را
 بگیر از ما کهن صحرا نور ادا
 به پشت خویش بدون بار خود را

۴
 مرا یاد هست از دانه افرتنگ
 بسا از آن که از بود و عدم گفت
 و لیکن با تو گویم این دو حرف
 که با من پیر مردے از عجم گفت

الا کشتہ نامحرم چند
 خریدی از پے یک دل غم چند
 ز تاویلات ملایاں نکوتر
 نشستن با خود آگاہی دے چند

وجود است ایں کہ بینی یا نمود است
 حکیم ماچہ مشکھا کشود است
 کتابے برفن خواص بنوشت
 و سکن در دل دریا نبود است

○
 بہ ضربِ تیشہ بشکن بستنیوں را
 کہ فرصت اندک و گردوں دو رنگ است
 حکیمان را درین اندیشہ بگذار
 شر را از تیشہ خیزد یار سنگ است

○
 منہ از کف چرخِ آرزو را
 بدست آورم تمامِ ہاؤہو را
 مشہور چار سوئے این جہاں گم
 بخود باز او بشکن چار سو را

○
 دل دریا سکون بیگانه از تست
 به حبش گوهر یک دانه از تست
 تو ای موج اضطراب خود نگهدار
 که دریا را مستلح خانه از تست

○
 دو گیتی را به خود باید کشیدن
 نباید از حضور خود رمیدن
 به نور دوش بین امروز خود را
 ز دوش امروز را نتوان بودن

یہاں لالہ خود راوا نمودی
نقاب از چہرہ زیب کشودی
ترا چوں برو میدی لالہ گفتند
بشاخ اندر چپان دی؟ چہ بودی؟

۶

نگرید مرد از رنج و غم و درد
زد و راں کم نشیند بر دوش کرد
قیاس اورا مکن از گریہ خویش
کہ ہست از سوز وستی گریہ مرد!

○
 نہ پنداری کہ مردِ متحسانِ مُرد
 نمیرد گمچہ زیرِ آسمانِ مُرد
 تراشایاں جنیں مرگِ ستُرنہ
 زہرِ مرگے کہ خواہی می توانِ مُرد

○
 اگر خاکِ توارِ جاںِ محرمِ نفیست
 بشاخِ توہم از نیساںِ نمِ نفیست
 ز عنسمِ آزاد شو، دمِ رانکہ دار
 کہ اندرِ سینہ پر دمِ غمِ نفیست

○
 پریشاں ہر دم ما از غمے چند
 شریکِ ہر غمے نامحرّمے چند
 لیکن طرحِ فردائے تو اں نہ نیت
 اگر دانی بہائے ایں دے چند!

○
 جو انمردے کہ دل با خوشنیت
 رود در بحر و دریا امین از شست
 نگہ را جلوہ مستی با حلال است
 ولے باید نگہ داری دل و دست!

ازاں غم ہا دلِ مادر و مندست
 کہ اصلِ اوازیں خاکِ نثرندست
 من و تو ز اں غم شیریں ندیم
 کہ اصلِ اوزا فکرِ بلندست

مگو با من خدائے مایچنیں کرد
 کہ شستنِ بیتواں از دامنش کرد
 تہ و بالا کن این عالم کہ دروے
 قمارے می برد نامرد از مرد!

○
 بروں کن کینہ را از سینہ خویش
 کہ دو دِ خانہ اند روزن بڑں بہ
 ز کشتِ دل مدہ کس را خرابے
 مشوایے وہ خدا غارت گرہ

○
 سحر ہا در گریبان شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوکبِ اوست
 نشانِ مردِ حق دیکہ چہ گویم
 چو مرگ آید تقسیم بر لبِ اوست

بیا و صبح دم ششم بنالید
 کہ دارم از تو امید نگاہے
 دلم افسردہ شد از صحبت گل
 چنان بگذر کہ ریزم بر گیاهے

۸

دل

دل آں بحر است کو ساحل نوزد
 ننگ از سببِ جوش بلرزد
 ازاں سبب کہ صداموں بجز
 فلک با یک جواب او نیرزد

○
 دلِ ما آتش و تن موجِ دودش
 تپید و بمبدم ساز و جودش
 بند کز نیم شب جمعیت او
 چو سیلابی که بند و چوبِ عودش

○
 زمانه کارِ او را می برد و پیش
 که مرد خود نگه دار است ویش
 بهیچ فقر است سلطانانی که دل را
 نگه داری چو دریا گوهر خویش!

○
 نہ نیر وے خودی را آئینہ بودے
 نہ بند از دست و پا رخ و کشودے
 خرد زنجیر بودے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے

○
 تو می گوئی کہ دل از خاک و خون است
 گرفتارِ طلسمِ کاف و نون است
 دل ما گرچه اندر سینہ است
 ولیکن از زبان ما بیرون است

○
 جہانِ مہر و مہ زنائی اوست
 کشادہ گرہ زنائی اوست!
 پیامے دہ زمین ہندوستان را
 غلام آزاد از بیداری اوست!

○
 من تو کشتِ یزدانِ حاصلِ سہا
 عروسِ زندگی را حاصلِ سہا
 غبارِ راہ شد دانا سے اسرار
 نہ پنداری کہ عقلِ سہا میں دلِ سہا!

○

گہے جوتہ دہ حسنِ غریب
 خطیبہ بہنِ بر اوازِ صلیبہ
 گہے سلطانِ باخیل و سپہا
 ولے از دولتِ خود بے نصیبہ

○

جہانِ دل جہانِ رنگ و بو نیست
 درویشیت و بلند و کاخ و کونست
 زمین و آسمان و چار سو نیست
 دریں عالم بحسبِ رازِ حق نیست

نگہ دید و حسد و پیمانہ آورد
 کہ سپیاید جهان چاره سورا
 مے آشنای که دل کز دناش
 بخویش اندر کشید این رنگ بودا

محبت عیسیت؟ تا تیرنگا عیسیت
 چه شیریں نه خمے از تیرنگا عیسیت
 بصید دل وی؟ ترکش بنید از
 کہ این نخچیر نخچیرنگا عیسیت

۹
خودی

خودی روشن ز نور کبریا بی است

رسائی های سزای و از نارسائی است

جدائی از مقامات و صاش

وصاش از مقامات جدائی است

○
چو قمر در گذشت از گفت گویا

ز خاک او بر وید آرزو ها

خودی از آرزو شمشیر گردد

دم او رنگ ها بر روز بویا!

○

خودی را از وجود حق و حمدی
 خودی را از نمود حق نمودی
 نمیدانم که این تابستند گوهر
 کجا بودی اگر دریا نبودی!

○

دلی چوں صحبت گل می پذیرد
 هماندم لذتِ خواشش بپذیرد
 شود بیدار چوں من آفریند
 چو من محسوسم تن گردد بمیرد

وصالِ ما وصالِ اندر فراقِ است
 کشو و این گره غیر از نظر نیست
 گهر گم گشته آغوشِ دریا است
 ولیکن آبِ بحر آبِ گهر نیست!

کفِ خاکِ که دارم از درِ او است
 گل و ریحِ نغم از ابرِ او است
 نه دمن، رامی شناسم من نه او را
 و لے دامنِ که دمن، اندرِ او است

جبر و اختیار

یقیناً انعم کہ روزے حضرت او
ترازوی نہدایں کاخ و کورا
ازاں ترسم کہ فردائے قیامت
نہ مارا سازگار آید نہ اورا

بہر و ما گفت با من راہب پیر
کہ دارم نکستہ از من فراگیر
کنند ہر قوم سپہ امرگ خود را
تراقت دیرومارا گشت تدبیر

موت

شنیدم مرگ بانیرواں چنی گشت
 چه بے غم چشم آں کنز گل بزماید
 چو جان او بگیرم شرمسارم
 دلمے اور از مردن عار ناید

○

شباتش دہ کہ میسرش جہات است
 بدست او ز مام کائنات است
 نگرددش مسار از خوارتی مرگ
 کہ نامحرم ز ناموس حیات است

بجوایس را
 بجوایس را از من پیایم
 تپیدن تا کجادر زیر دلم
 مرا ای خاکدانے خوش نیاید
 که صبحش نیست جز تمهید شام

○
 جہاں تا از عدم بریں کشیدند
 ضمیرش ہر دے ہنگامہ دیدند
 بغیر از جان ما سوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفریدند

جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را جوئند و ترک کرد
 نمیدانم که احوال تو چون است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

ترا از آستانِ خود برانند
 رحیم و کافر و طاغوت نمانند
 من از صبح ازل در پیج و تابم
 ازاں خارے که اندر دل نشانند

تومی دانی صواب و ناصوابم
 نروید دانه از کشتِ حرامم
 نکردی سجده و از درو مندی
 بخود گیری گناهِ بجسامم!

بیای تا نرد را شاهانه بازییم
 جهانِ چار سورا در گدازییم
 با فسونِ هزار از برگِ کاهش
 بهشته این سوئے گردونِ سبازییم

ابلیس خاکی و ابلیس ناری
 فسادِ عصر حاضر آشکار است
 سپهر از زشتی او شرمسار است
 اگر پیداکنی ذوقِ تنگا ہے
 دو صد شیطان ترا خد متنگدار است !

بہر کور ہر نانِ چشم و گوش اند
 کہ در تاراجِ دل ہا سخت کوش اند
 گراں قیمت گناہ ہے با پیشیرے !
 کہ ایں سودا گراں رزاں فروش اند !

○
 چہ شیطانے ناکھرا مش و از گو نے
 کند چشم ترا کو را ز فسونے
 من اور امردہ شیطانے شہام
 کہ گیرد چوں تو بخیر بونے!

○
 چہ زہرا بے کہ در پیمانہ است
 کشد جاں را و تن بیگانہ است
 تو بینی حلقہ دای کہ پیدا است
 نہ آں دای کہ اندر دائہ است!

بشتر تا از محنتِ مِ خود فدا دہست
 بقدرِ محکمِی اور اکشاد است
 گنہ ہم می شود بے لذت و سرور
 اگر اطلبی قنِ خاکی نہاد است

مشو نچیر ابلہ بیانِ این عصر
 خساں را غمہ نشان سازگار است
 اخیلاں را بہاں ابلہیں خوشتر
 کہ نیرواں دیدہ و کامل عیار است!

○
 حریفِ ضربِ او مردِ تمام است
 کہ آتشِ کیشِ نسبِ او لا مقام است
 نہ ہر خاکِ سزاوارِ بخت است
 کہ صیدِ لاغرے برے حرام است

○
 ز فہمِ دولِ نہادِاں گہ چہ دور است
 و لے ایں نکتہ را گفتن ضرور است
 بہ ایں نوزادہ ابلہیساں نسا زو
 گنہ گارے کہ طبعِ او غیور است!

به یارانِ طریق

بسیار کار این امت بایم
 قسارِ زندگی مروانہ بایم
 چنان نالیم اندرِ مسجِدِ شهر
 که دل در سینه ملاکدایم!

بہ یارانِ طریق

۱

قلند در حجرہ بازِ آسمانہا
 بہ بالِ اوسبک گرد و گرانہا
 فضائے نیلگوںِ نچیر گاہش
 نمیکرد بگردِ آشیانہا!

زجا نغم نعمتہ اللہ ہی رنجیت
 چو گرد از رنجیت ہی چار سور رنجیت
 بگیز از دستِ من سائے کہ تاراش
 ز سو زخمہ چوں اشکم فرو رنجیت

چو اشک اندر دلِ فطرت پیچیدم
 پیچیدم تا بحشیم اور رسیدم
 درخشِ من ز مژگانِش تو اں دید
 کہ من بر برگِ کاہے کم چکیدم

○
 مرا از منطق آید بوی ته خمی
 دیل او دیل نامی
 برویم بسته در مارا کشاید
 دو بیت از پیر رومی یا ز جامی!

○
 بیا از من بگم بهر آن دیر ساله
 که نخبش روح با خاک پیالیه
 اگر اش دهی از شیشه من
 فدایم بروید شلخ لاله!

○
 بدستِ من بہاں پرینہ چنگ است
 درونش نالہ ٹائے رنگ رنگ است
 ولے بنوازش بابا نخن شیر
 کہ اور اتارا زرگ ٹائے سنگ است!

○
 بگوازد من بہ پرویزانِ این عصر
 نہ فریادم کہ گیسم تیشہ در دست
 زخارے کو خلد در سینہ من
 دل صد بیتوں رانی تو اس خست

○
 فقیرم ساز و سامانم نگاہ نیست
 بچشم کوه یاراں برگ کاہ نیست
 زمین گیر این کہ زانغ و خمد بہت
 ازاں بانہ کہ دست آموز شاہ نیست

○
 در دل را بروئے کس نہ بستم
 نہ از خوشیاں نہ از یاراں گستم
 نشینم ساختم در سینہ خویش
 تہ این حریج گرداں خوش شستم

○
 دریں گلشن ندام آبِ مہا ہے
 نصیبم نے قبائے نے کلا ہے
 مرا گلچیں بد آموزِ چسپنِ خندانہ
 کہ دادم چشمِ نرگس را نکلا ہے!

○
 دوصدہ نادریں محفلِ سخنِ گفت
 سخنِ نازکِ ترازِ برگِ سمنِ گفت
 ولے باہن بگو آں دیدہ و کسیت
 کہ خائے دیدِ احوالِ حینِ گفت!

○
 ندامتِ تیرے علم و فن را
 مقامِ دیگرے آدمِ سخن را
 میانِ کارواں سوز و سرورم
 سبکِ پے کہ دیرانِ کهن را!

○
 نہ پنداری کہ مرغِ صبحِ خواہم
 بجز آہ و فغاںِ چہرے ندانم
 مدد از دستِ امانم کہ یابی
 کلیدِ باغِ را در آستانم!

○
 پشتم من جهان جز نگذرت
 هزاران پرویک هم سفر نیست
 گذشتم از هجوم خویش و پیوند
 که از خویشان کس بجای نه نیست

○
 بایں نابود مندی بودن آموز
 بهائے خویش را افزودن آموز
 بهیفت اندر محیط غم من
 بطوفانم چو در آسودن آموز

○
 کهن پرورده این خاک دانه
 و لے از منزل خود دل گرانم
 و میدم گرچه از نیضِ نغم او
 زمین را آسمانِ خود ندانم

○
 ندانی تانہ باشی محسوس مرد
 کہ دلم سازنده گردد از دم مر
 نگہ دارد آہ و ناله خود را
 کہ خود دار است چیں مژاں غم مرد

○
 نگاہِ آفریںِ حایلِ در بدن ہیں
 بشاخانِ نامیدہ یا سمن ہیں
 و گزشتہ مثلِ تیرے در کھانے
 ہدفِ را با نگاہِ تیر زن ہیں

○
 خرد بیگانہ ذوقِ یقین است
 قمارِ علم و حکمت نشین است
 دو صد پوچھا در آزی نیرزد
 بنادانے کہ چشمش راہِ بین است

○
 قماش و نقره و حل و گهر چیست؟
 غلام خوش گل و زردیں کمر چیست؟
 چو نیرواں از دو گیتی بے نیازند
 و گدس را یہ اہل ہنر چیست؟

○
 خودی را نشہ من عین ہوش است
 از آن محبت نہ من کم خروش است
 مے من گر چہ ناصاف است کش
 کہ این تہ جبرعہ نچھانے و ش است!

○
 ترا ہنر و عمامہ کا لے
 من از خود یافتہ بویے نگارے
 ہمیں یکتوب لے سر پایہ من
 نہ چوب منبرے نے چوب دارے

○
 چو دیدم جوہر آئینہ خویش
 گرفتہ خلوت اندر سینہ خویش
 ازین دشوران کور و بے فوق
 رمیدم با نسیم دیرینہ خویش!

○
 چو خنجریش برستم ازین خاک
 همه گفتند باما آتش نما بود
 ولیکن کس ندانست این مسافر
 چه گفت با که گفت از کج بود

۲

اگر و نادل و صافی ضمیر است
 فقیرے باتھی دشتی امیر است
 بدوش منعم بے یمن دانش
 قیائے نسبت پلان حریر است

۳

سجودے آوری دارا وجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 بہر پیش فرنگی حاجت خویش
 ز طاق دل مندریز این صنم را

○

شنیدم بتکے از مرد پیرے
 کہن مندر زانہ روشن ضمیرے
 اگر خود را بناداری نگہ داشت
 دوستی را بگیرد آل فقیرے!

○
 نہاں اندر دو حریفے سرکار است
 مقامِ عشق منیر نسبت دار است
 براہیمیاں نہ غرور داں ترسند
 کہ عودِ خام را آتش عیار است !

○
 مجوئے لالہ از کس غمگساری
 چو من خواہ از درونِ خویش یاری
 بہر بائے کہ آید سینہ بکشاے
 نگہ داراں کہن داغے کہ داری

زہیرے یاد دارم ایں دوانداز
 نباید جز بجانِ خوشین زسیت
 گریز از پیش آں مردِ فرودست
 کہ جانِ خود گرو کرد و بہ تن زسیت!

بسا حلِ گفتِ موجِ بقرارے
 بفرعونے کتم خود را عیارے
 گئے بر خویش مئی پیچم چو مالے
 گئے رضم بہ ذوقِ انتظارے!

○
 اگر ای آں بجایے از فرنگ است
 جبین خود منہ بنبر در او
 سرین را ہم به چویش ده که آخر
 حقے دارد به خرپالاں گریاوا

○
 فرنگی را دلے زیر نگین نیست
 متاع او ہم ملک است وین نیست
 خداوندے که در طوف خمیش
 صدالیں است و یک روح الالیں نیست

۴

من تو از دل دین نامہ سیدیم
 چو بونے گل ز اصل خود مریدیم
 دل مامرو دین از مردش مرد
 دو نامر گے بیک سودا خریدیم!

○

مسلمانے کہ داند مردیں را
 ناپیشیں غمیر اللہ حبیبیں را
 اگر گردوں بہ کام او نہ گردد
 بکام خود بہ گرداند زمین را!

○
 دل بیگانه خو زین خاکدان نیست
 شب روزش ز دور آسمان نیست
 تو خود وقت قیام خویش دریاب
 نماز عشق وستی را اذان نیست

○
 مقام شوق بے صدق و یقین نیست
 یقین بے صحبت روح الامیں نیست
 گراز صدق و یقین داری نصیب
 قدم بیایک نہ کس در کمین نیست!

مسلمان را ہمیں عرفان وادراک
 کہ در خود فاش بیند رمز لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجد
 شناساں را کہ گوید ماعرفناک

○

بہ افرتگی ہستاں خود را سپردی
 چہ نامردانہ در تجہانہ مردی
 خرد بیگانہ دل، سینہ بے سو
 کہ از تاکِ نیاگاں مے نخوردی

۵ اشارات : لولاک ، تبلیغ بحیث لولاک لما خلقت الافلاک
 ماعرفناک ، ماعرفناک حق معرفناک

○
 نه هر نفس که درم خود گذارد است
 نه هر نفس مست ناز اندر نیاز است
 قیامتے لا اله الا هو قیامتے مهت
 که بر بالائے نام مراں از است!

○
 بسوز و مومن از سوز وجودش
 کشود هر چه بتند از کشودش
 جلال کبریائی در قیامش
 جمال بندگی اندر سجودش!

چہ پر سی از نمازِ عاشقستانہ
 رکوعش چوں سجودش محسوسانہ
 تب تاب یکے اللہ اکبر
 نہ نخب در نمازِ نخبگانہ

○
 دو گیتی را صلاً از قرأتِ اوست
 مسلمان لا یموت الی رکعتِ اوست
 نداند کشتہ این عصرِ بسو
 قیامت ہا کہ در قد قیامتِ اوست

۵ اشارات: صلا، دعوت

لا یموت، زندہ جاوید

۵

فرنگ آیین رزاقی بداند
 باین بخشد از و امی ستاند
 به شیطان آنچنان وزی رساند
 که نیرواں اندر آں حیراں بماند

○

چه حاجت طول دادن آستان را
 بحر فیه گویم اسرارِ نهان را
 جهان خویش با بسودا گراں داد
 چه داند لامکان متدریکان را

بہشتے بہرِ پاکانِ حرمِ مست
 بہشتے بہرِ اربابِ محرمِ مست
 بگو ہندی مسلمان کہ خوش باش
 بہشتے فی سبیل اللہ مست!

۶

قلمِ دریلِ تقریرِے ندارد
 بجز این نکتہ کہ کسیرِے ندارد
 ازاں کشتِ خرابِ حاصلِ نسبت
 کہ آب از خونِ شبیرِے ندارد!

اردو نظمیں

ابلیس کی مجلس شوریٰ

۱۹۳۶ء

ابلیس

یہ عناصر کا پرانا کھیل! یہ دنیا تے دوس! ساکنانِ عرشِ عظم کی تمناؤں کا خوں!

اس کی بربادی پہ آج آمادہ ہے وہ کارساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا جہانِ کافِ نون
 میں نے دکھلایا فرنگی کو ملوکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسجد و دیر و کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبق تقدیر کا
 میں نے منع کم کو دیا سیرِ داری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے اسکی آتشِ سوزاں کو سرد
 جس کے ہنگاموں میں ہو ابیس کا سوزِ دروں
 جس کی شہرین ہا آری بیاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخلِ کہن کو سرنگوں؟

پہلا شبیر

اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ ابی نظام
 پختہ تر اس سے ہوتے ہوئے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے تقدّر میں سجدہ
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نمازِ بے قیام
 آرزو اوّل تو پیدا ہونہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مر جاتی ہے یا تہتی ہے خام
 یہ ہماری سعی ہے پیسہ کی کرامت ہے کہ آج
 صوفی و ملا ملکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں یہی انبیون تھی
 ورنہ توّالی سے کچھ کہت نہ ہیں عِلمِ کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ اگر باقی تو کیا
 کند ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ بے نیام
 کس کی نو میدی پہ چھبتے، فیہ مانِ جلد؟
 ہے جہاد اس دہ میں مردِ مسلمان بے حرام

دوسرا شیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ سنشہر؟
 تو جہاں کے تازہ فتنوں سے نہیں ہے باخبر!

پہلا شیر

ہوں، مگر میری جہاں ملنی بتاتی ہے مجھے
 جو ملکیت کا اک پردہ ہو کیا اس سے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کار و بارِ شہر باری کی حقیقت اول ہے
 یہ وجودِ میر و سلطان پر نہیں ہے منحصر
 مجلسِ ملت ہو یا پر ویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطان غیر کی گھلتی یہ چوکی نظر!

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام
چہرہ روشن، اندر حنکیز ستارے!

تفسیر اشیر

روحِ سلطانی ہے باقی تو پھر کیا اضطراب
ہے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب
وہ کلیم بے تخت بلی! وہ مسیح بے صلیب!
نہیت پیغمبر لیکن درجہ نعل دار و کتاب!
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پر وہ سوڑ
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حساب!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فنا
توڑ دینی نئے آقاؤں کے نعیموں کی طنائی

چوتھا شیر

توڑ اس کا رومۃ الکبریٰ کے ایوانوں میں دیکھ
آل سیرز کو دکھایا ہم نے پھر سیرز کا خواب
کون بحرِ روم کی موجوں سے لپٹا ہوا
دگاہ بالہ چوں صنوبر گاہ نالہ چوں باب

تیسرا مشیر

میں تو اس کی عاقبت بینی کا کچھ قائل نہیں
جس نے افرنکی سیاست کو کیا یوں بے حجاب!

پانچواں مشیر

(ابلیس کو مخاطب کر کے)

اے ترے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوا
تو نے جب چاہا کیا ہر پردگی کو آشکار
آب و گل تیری حرارت سے جہاں سوز و سنا
اہلِ جنت تری تسلیم سے دانائے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرتِ آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پورے گا
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے اب تک سرنگون و شرمسار
 گمچہ ہیں تیرے مریدِ افراغ کے ساحر تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں ہے اعتناء
 وہ یہودی فتنہ گرد وہ روحِ مزدک کا برونز
 ہر قبا ہونے کو ہے اس کے جنوں سے زنا
 زانغ دشتی ہو رہا ہے ہمسر شاہین و سپہ
 کتنی سرعت سے بدلتا ہے مزاج روزگار

چھا گئی آشتفتہ ہو کر وسعتِ افلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشغیہ بار
 فتنہ و شر کی ہدایت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کانپتے ہیں کوہِ سار و مرغزار و جوتب
 میرے آقا! وہ جہاں نے یروز بھونے کو ہے
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر

ایلیس

(اپنے مشیروں سے)

ہے مرے دستِ تصرف میں جہاں رنگِ بو
 کیا زمین کیا مھر مہ کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غرب شرق
 میں نے جب گرما دیا اقوامِ یورپ کا لہو
 کیا اماں سیاست، کیا کلیسا کے شبنم
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ہوا
 کارگاہِ شیشہ چونداں سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جامِ سلو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چاک
 مزد کی منطق کی سوزن سے نہیں ہوتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کوچہ گرد
 یہ پیشاں روزگارِ آشفتنہ مغزِ آشفتنہ ہو

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس اُمت سے ہے
 جس کی خاکستر میں ہے اب تک شرارِ آرزو
 خال خال اس قوم میں اب تک نظر آتے ہیں وہ
 کرتے ہیں اشکِ سحر گاہی سے جو ظالم و ضو
 جانتا ہے جس پر دشمنِ باطنِ ایم ہے
 مزدکیتِ فتنہ فردا نہیں اسلام ہے

۲

جانتا ہوں میں یہ امتِ حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی سڑیہ داری بندہٴ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری لائیں
 بے بدبضیا ہے پیرانِ حرم کی استیں
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے لیکن یہ خوف
 ہو نہ جائے آشکارا شریعِ معصیہ کو میں
 الحذر! این بنیغیر سے سو بار الحذر
 حافظِ ناموس زن، مرد آزما، مرد آفریں
 موت کا پیغام ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی فغفور و خاقاں نے فقیرہ نشیں
 کرتا ہے دولت کو ہر کوئی سے پاک و صاف
 منعموں کو مال و دولت کا بناتا ہے اہیں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب
 پادشاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ زمین
 چشمِ عالم سے لے ہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محرمِ لعلین
 ہے یہی بہت اہلیات میں الجھار ہے
 یہ کتاب اللہ کی تاویلات میں الجھار ہے

۳

توڑ ڈالیں جس کی تکبیریں طلسمِ شمش بہات
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک رات

ابنِ مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفاتِ ذاتِ حق، حق سے جدا یا عینِ ذات؟
 آنے والے سے مسیحِ ناصری مقصود ہے
 یا مجددِ جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفا؟
 ہیں کلامِ اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 اہمیتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس و میں
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے لات و مناب؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب مہرے ہوں تانے

خیر اسی میں ہے قیامت تک رہے ہو من غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہان بے ثبات
 ہے وہی شعر و تصوف اسکے حق میں خوب تر
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشائے حیات
 نفس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری میں
 ہے حقیقت جس کے دیں کی احتساب کا مینا
 مست کھو ذکر و فکر صبح گاہی میں اسے
 پختہ تر کر دو مزاج خاتما ہی میں اسے

بڈھے بلوچ کی نصیحتیں

ہو تیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بخارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ بیلِ واں چل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چیزِ جہانِ تنگِ دویں
 پہناتی ہے درویش کو تاجِ سُرارا
 حاصل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کہ
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا
 محسوس رہا دولتِ دریا سے وہ غمّو اس
 کرتا نہیں جو صحبتِ ساحل سے کنار
 دیں ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں سماں کا خسار
 دنیا کو ہے پھر سرکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے درندوں کو ابھارا
 اللہ کو پا مردئی مومن پہ بھروسا
 ابیس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقدیرِ اِمام کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشارا
 اخلاصِ عمل مانگ نیاگانِ کہن سے
 شاہاں چہ عجب گر بنوا زندگدارا!

تصویرِ مصوّر

تصویر

کس تصویر نے تصویرِ گر سے
 نمائش ہے مری تیرے ہنر سے

ولیکن کس قدر نامنصفی ہے
 کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے!
 مصوّر

گراں ہے چشمِ بنیادیدہ و پر
 جہاں مٹی سے کیا گزری شررِ پر
 نظرِ درد و غم و سوز و تبّ تاب
 تو اے ناداں قناعت کر خبر پر
 تصویر

خبرِ عیش و حسد کی ناتوانی
 نطفہٴ دل کی حیاتِ جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تنگ و تاز
سزاوارِ حدیثِ لُن ترائی
مصور

تو ہے میرے کجالاتِ ہنر سے
نہ ہو نومید اپنے نقشِ گہ سے
مرے دیدار کی ہے اک یہی شرط
کہ تو پنپاں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالمِ برنخ

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امروز کا فردا ہے قیامت؟
اے میرے شبستانِ کمن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت
 اس موت کے پھندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کدہ خاک سے بیدار نہیں ہیں
 ہو روح پھراک بار سوارِ بدن زار!
 ایسی ہے قیامت تو حشرِ بیدار نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیب مارو کثروں نے نصیبِ ام و دود
 ہے فقط محسوس قوموں کیلئے مرگِ ابد!
 بانگِ اسرّیل ان کو زندہ کر سکتی نہیں
 روح سے تھا زندگی میں بھی تھی جن کا جسد
 مر کے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوشِ لحد

قبر

(اپنے مُردہ سے)

اے ظالم! تو جہاں میں سب سے محکوم تھا؛
 میں نہ سمجھی تھی کہ ہے کیوں خاک میری زناک
 تیری میت سے مری تاریکیاں تاریک تر
 تیری میت سے زمیں کا پردہ ناموس چاک!
 الحذر محکوم کی میت سے سوارِ الحذر
 اے سرفیل! اے خدائے کائنات! اے جانِ پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظامِ مسرتِ بو
ہیں اسی آشوب سے بے پردہ ہر روجود
زلزلے سے کوہ و درازتے ہیں مانندِ سحاب
زلزلے سے ادبوں میں تازہ چشموں کی نمود
ہر نئی تعبیر کو لازم ہے تخریبِ تمام
ہے اسی میں مشکلاتِ زندگانی کی کشود

زمین

آہ یہ مرگِ دوام! آہ یہ رزمِ حیات!
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکشِ کائنات!
 عقل کو ملتی نہیں اپنے بتوں سے نجات!
 عارف و عامی تمام بندہ لاتُمنات!
 خوار ہوا کس قدر آدمِ بزوا صفات!
 قلبِ نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات!
 کیوں نہیں ہوتی سحرِ حضرتِ انساں کی رات؟

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہِ نکوفِ عالم کو
 جس کی قربانی سے اسرارِ ملکیت ہیں فاش
 'شاہ' ہے برطانوی مندریں اک مٹی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جہتِ جاہِ بجاہی پاش پاش!
 ہے یہ مشکِ آمیز افیوں ہم غلاموں کیلئے
 ساحرِ انگلیس! امارا خواجہ دیکھ تراش!

دورخی کی مناجات

اس دیر کہن میں ہیں غرض مند پجاری
 نہ نجدہ بتوں سے ہوں تو کرتے ہیں خدایا
 پوجا بھی ہے بے سود، نمازیں بھی ہیں بے سود
 قسمت ہے غریبوں کی وہی نالہ و منہا
 ہیں گرسچہ بندی میں عمارات فلک بوس
 ہر شہر حقیقت میں ہے ویرانہ آباد
 تیشے کی کوئی گردشِ تقدیر تو دیکھے
 سیراب ہے پرویزِ جگرِ تشنہ ہے فریاد

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی ایجاد
 اللہ! ترا شکر کہ یہ خطہ پر سوز
 سود اگر یورپ کی غلامی سے ہے آزاد

مسعود مرحوم

یہ مہر و مہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالم عدم ہے یا کہ وجود
 خیالِ جاوہ و منزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے سراپا حیلِ بے مقصود

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگارِ کمالاتِ احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں اسکی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بہا مسعور
 مجھے رلاتی ہے اہلِ جہاں کی بیداری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سرود
 نہ کہہ کہ صبر میں پنہاں ہے چارہ غم و ست
 نہ کہہ کہ صبر معما تے موت کی ہے کشود
 ولے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگِ ست
 ز عشق تا بہ صبری ہزار فرسنگِ ست
 (سعدی)

نہ مجھ سے پوچھ کہ عمر گریز کیا ہے
 کسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں ستو
 مگر یہ غلیبتِ صغرے ہے یا فنا؟ کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بحث کیا ہے ذوقِ جمال
 حسد و بتا نہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے ہیں اعجاز؟
 نہیں تو حضرتِ انساں کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
 مسیح و مسیح و چلیا یہ جس کا کیا ہے؟

قصاص خونِ تہمت کا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور نوحں بہا کیا ہے؟
 غمیں مشو کہ بہ بندِ جہاں گرفتاریم
 طامہا شکند آں ولے کہ مادرِ رحیم
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک مقامِ حیات
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ ثبات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے بیکرانہ ترا
 ترے فراق میں مضطرب ہے موجِ نیل و فرا
 خودی ہے مردہ تو مانندِ کاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ جملہ موجودات

نگاہ ایک تجبلی سے ہے اگر محروم
 ووصد ہزار تجبلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے درائے سپر
 زمیں سے تابہ ثریا تمام لات و منات !
 حریم ذات ہے اس کا شیمین ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفات !
 خود آگہاں کہ ازیں خاکِ دان و حبتند
 طلسمِ مہر و سپر و ستارہ شکستند !

اوارِ غیب!

آتی ہے دمِ صبح صدا عرشِ بریں سے
 کھویا گیا کس طرح ترا جو ہر ادراک؟
 کس طرح ہوا کنت ترا شترِ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھے ستاروں کے جگر چاک؟
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سزاوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے غلامِ محسوس و خاشاک؟
 مہر و مہ و انجسم نہیں محسوس کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لرزتے نہیں افلاک؟

اب تک ہے رواں گرچہ لہو تیری رگوں میں
 نے گرمی افکار، نہ اندیشہ میاں !
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں میں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پردوں میں نہیں ہے نگہ پاک !
 باقی نہ رہی تیری وہ آئینہ چھری !
 اے کشتہ سلطانی و ملائی و پیری !

رباعیات

۱
 مری شاخِ اہل کا ہے ثمر کیا
 تری تفتِ دیر کی مجھ کو خبر کیا
 کلی گل کی ہے محتاجِ کشود آج
 نسیمِ صبحِ شہرِ اُپر نظر کیا

○
 فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے نفس کے امتحاں سے
 ہوا پیری سے شیطان کہنہ اندیش
 گستاخ تازہ تر لائے کہاں سے!

○
 دگرگوں عالمِ شام و سحر کہ
 جہانِ خشک و تر زیر و زبر کہ
 ہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مرے بے وق سجدوں سے حذر کہ!

۲

غریبی میں ہوں محسوس ہیری
 کہ غیرت مند ہے میری فقیری
 حذر اس فقر و درویشی سے جس نے
 مسلمان کو سکھا دی سر نبیری

○

خرد کی تنگ دمانی سے فریاد
 تجلی کی فراوانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے نظارہ غیر
 نگہ کی ناممانی سے فریاد

○
 کہا اقبال نے شیخِ حرم سے
 تہِ محرابِ مسجد سو گیا کون؟
 ندائِ مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرنگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

○
 کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مردِ مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو میسرِ لا دینی مبارک
 کہ ہے آج نیشِ شلِ اللہِ حق سرد

○
 حدیثِ بندہ مومن دل آویز
 جگر پر نوحِ نفس و شن، نگہ تیز!
 بیسرو کسے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفل کم آمیز

○
 تمیزِ خار و گل سے آشکارا
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری!
 حفاظتِ بھول کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہونے سے حریری!

○
 نہ کہ ذکرِ مذاق و آشنائی
 کہ اصلِ زندگی ہے غم و مہمائی
 نہ دریا کا زیاں ہے نئے گہر کا
 دلِ دریا سے گوہر کی جہدائی

○
 تم سے دریا میں فاقا کیوں نہیں ہے؟
 خودی تیری سماں کیوں نہیں ہے؟
 عجب ہے شکوہ تقدیرِ بڑواں
 تو خود تقدیرِ بڑواں کیوں نہیں ہے؟

○
 خرد دیکھے اگر دل کی نگہ سے
 جہاں روشن ہے نورِ الٰہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے !

○
 کبھی دریا سے مثلِ موج ابھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اُتر کر
 کبھی دریا کے ساحل سے گذر کر
 مستام اپنی خودی کا فاش تر کر !

ملا زادہ نیم لولابی کشمیری کا بیٹا

۱

پانی ترے چشموں کا ترپتا ہوا سیما ب!

مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب!

اے ادنیٰ لولاب!

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہو نہ سبِ محراب!

وہیں بندہٴ مومن کیلئے موت ہے یا خواب!

اے ادنیٰ لولاب!

ہیں ساز پہ موقوف نوا ہائے جگر سو
 ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضراب
 اے ادنیٰ لولاب!

ملا کی نطشہ نور فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے مہجنت نہ صوفی کی مے ناب
 اے ادنیٰ لولاب!

بیدار ہوں دل حبس کی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں ت سے ہر درویش ہے نایاب
 اے ادنیٰ لولاب!

۲

موت ہے اک سخت تر جس کا غلامی ہے نام
 مکر و فنِ خواہیگی کاش سمجھتا غلام
 شریع ملو کا نہ میں جدتِ احکام دیکھ
 صور کا غوغا حلالِ حشر کی لذتِ حرام
 اے کہ غلامی سے ہے روح تری مضحل
 سینہ بے سوز میں ڈھونڈ خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فستیر
 کل جسے اہل نظر کہتے تھے ایرانِ صعب

سینہ افلاک سے اٹھتی ہے آہ سوزناک
 مردِ حق ہوتا ہے جب مرعوبِ سلطانِ مہر
 کہہ رہا ہے داستاں بیدِ رُئیِ یام کی
 کوہ کے دامن میں وہ غم خانہ دہقانِ پیر
 آہ یہ قومِ نجیب و چربِ ست و تر دماغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے دیرگیر؟

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکومِ قوموں کا لو
 اتھر تھرتاتا ہے جہانِ چار سو رنگ و بو

پاک ہوتا ہے ظن و تجھیں سے انساں کا ضمیر
 کرتا ہے ہر راہ کو روشن چرخِ آرزو
 وہ پرانے چاک جن کو عقل سی سکتی نہیں
 عشق سیتا ہے انہیں بے سوزن و تارِ رُفُو
 ضربتِ پیہم سے ہو جاتا ہے آخرِ پاش پاش
 حاکمیت کا بت سنگیں دل و آئینہ رُو

۵

درّاج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیادِ یہ شاہیں ہے کدِّ راج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
 مشرق میں ہے فروائے قیامت کی نمود آج
 فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ مجبور
 وہ مردہ کہ تھا بانگِ سرافیل کا محتاج

۴

رندوں کو بھی معلوم ہیں فی کے کجالات
 ہر چہ کہ مشہور نہیں ان کے کرامات
 خود گیری و خود داری و گلبانگِ انا الحق
 آزاد ہو سالک تو ہیں یہ اس کے مقامات

محکوم ہو سا لک تو یہی اس کا ہنہ اوست
خود مردہ و خود مرقد و خود مرگِ مفاجات!

۷

نکل کر خافا ہوں سے ادا کر رسم شبیری
کہ گفتِ خافا ہی ہے فقط اندوہ و دلگیری
ترے دینِ ادب سے آ رہی ہے بوسےِ سہانی
یہی ہے مرنے والی مہنتوں کا عالمِ پیری
شیاطینِ ملوکیت کی آنکھوں میں ہے ہجادو
کہ خودِ نچیر کے دل میں ہو پیدا ذوقِ نچیری

چہ بے پروا گزشتہ نوائے صبح گاہِ من
کہ برواں شور و مستی از سیمہ چمان کشمیری

۸

سمجھا لو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلبند
گردش مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے نقشِ بند
جس خاک کے خمیر میں ہے آتشِ چپار
ممکن نہیں کہ سُد ہو وہ خاکِ رجمند

۹

کھلا جب چمن میں کتج نہ گل
 نہ کام آیا ملا کو علم کتابی
 متانت شکن تھی ہوائے بہاراں
 غزلخواں ہوا پیر کب اندرابی
 کہا لالہ اششیں پیرہن نے
 کہ اسرارِ جاں کی ہوں میں بیجا بی
 سمجھتا ہے جو موت خوابِ لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہے خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات است آتشِ خودِ پلیدین
 خوش آں دم کہ این نکتہ را بازیابی
 اگر ز آتشِ دل شرارے بگیری
 تو ان کرو زیرِ فلک آفتابی

۱۰ ✓

آزاد کی رگ سخت ہے مانندِ رگِ سنگ
 محکوم کی رگ نرم ہے مانندِ رگِ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسردہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پیرسوز و طربناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سرمایہ فقط دیدہ نمناک
 محکوم ہے بیگانهٔ اخلاص و مروت
 ہر چند کہ منطق کی دلیلوں میں ہے حاکم
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندۂ افلاک ہے یہ خواجۂ افلاک

۱۱

تمام عارفِ عامی خودی سے بیگانہ!
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ مہینا نہ!
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میر و اعظ نے
 کہ خود حرم ہے چراغِ حرم کا پڑا نہ
 طلسمِ بے خبری، کافرِ دین داری
 حدیثِ شیخ و برہنِ فسون و افسانہ
 نصیبِ خطہ ہو یا ربُّہ بندہ درویش
 کہ جس کے فہم میں انداز ہوں کلیانہ

چھپے رہیں گے زمانہ کی آنکھ سے بختک
گہر ہیں آبِ ولہ کے تمام یکدانہ

۱۲

وگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معر کے زندہ قوموں نے مارے
منجسم کی تقویم فروا ہے باطل
گرے آسماں سے پرانے ستارے!
ضمیرِ جہاں اس قدر آشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے ستارے!

زمیں کو فراغت نہیں لزلوں سے
 نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشارے
 ہمالہ کے چشمتے ابلتے ہیں کب تک
 خضر سوچتا ہے ولہر کے کنائے

۱۳۷

نشاں یہی ہے زمانے میں زندہ قوموں کا
 کہ صبح و شام بدلتی ہیں ان کی تقدیریں
 کمالِ صدق و مروت ہے زندگی ان کی
 معاف کرتی ہے فطرت بھی ان کی تقصیریں

قلندرانہ ادائیں سکندرانہ جلال
 یہ آئیں ہیں جہاں میں برہنہ شیریں
 خودی سے مردِ خود آگاہ کا جمال و جلال
 کہ یہ کتاب ہے، باقی تمام سیریں
 شکوہ عید کاہن کر نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حر کی تنجس سیریں
 حکیم میری نواؤں کا راز کیا جانے
 وراے عقل ہیں اہل جنوں کی تدبیریں

CALL No. { 1414551 - 2343 } ACC. No. 43141

AUTHOR اقبال

TITLE ارمغانِ بجاز

1441

1441

Date	No.	Date	No.
	633		

3075 1966

MAULANA AZAD LIBRARY ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The Book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Re. 1-00** per volume per day shall be charged for text-books and **10 Paise** per volume per day for general books kept over - due.

